

**FÜTÜVVET VE AHİLİK SÜRECİNDEN OSMANLI DEVLETİNİN ÂSİTÂNE/ÂSTÂNE
OLMASI VE ESNAFLIK ANLAYIŞINDAKİ DEĞİŞİM**

Dr. Murat FİDAN*

ÖZ

Yerleşik hayata geçiş dönemlerinde İslamiyet ile tanışan Türk toplumunun, Uygurlar zamanında gelişmiş bir iktisadî yapı içinde esnaflık anlayışına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Muhammed'in vefatı sonrası Araplar iktisadî yapının gelişiminden daha ziyade kanlı bir iktidar mücadelesine girişmişlerdir. Haşimoğullarından olan Ehl-i Beyt'in mücadeleyi kaybetmesi ile bu aileye mensup bazı kişiler, Horasan üzerinden Asya'ya geçiş yapmışlardır. Burada Türklere bir taraftan İslamiyet'i anlatırken bir taraftan da onların gençleri üzerinden fütüvvetin temellerini oluşturma çaba ve gayreti içinde olmuşlardır. Bu süreçte yerleşik hayata geçiş evrelerini yaşayan Türkler, İran bölgesinde Fars kültürü ile karşılıklı etkileşim içerisinde olmuştur. Arap ve Fars kültürleri arası etkileşimin de Horasan bölgesinde gerçekleşmesi söz konusudur.

Hz. Peygamberden öğrendikleri suffa öğretilerini hilfû'l-fudûl anlayışı içinde Orta Asya'ya taşıyan Araplar, Türkler arasında ön planda olan sevgi, kardeşlik, paylaşma ve yardımlaşma temellerine dayalı içtimaî ve iktisadî yapının kendi anlayışları ile harmanlanmasına zemin hazırlamışlardır. Kùltürler arası harmanlanmanın gerçekleştiği süreçte Arapların Arabistan yarımadasındaki iktidar mücadelesi de devam etmiştir. Türklerin bölgeye gelişi ve bölgede kurdukları devletler ile iktisadî yapının şekillenmesine büyük katkılar yaptığı anlaşılmaktadır. Ahmet Yesevi ekolünden gelen dervişler, yeni fethedilen yerlerin İslamlaşması ve Türkleşmesi için önemli roller üstlenmişlerdir. Bu dervişler aynı zamanda ahi anlayışı ile topluma meslek de öğretmişlerdir.

İlerleyen süreç içerisinde ahi anlayışında kırılmalar yaşanmıştır. Bu kırılmaların belki de en önemlisi Osmanlı Devleti dönemindedir. Osmanlı'nın devlet merkezine "büyük tekke" anlamına gelen "âstâne/âsitâne" kelimesini kullanması, onun ahiliğin merkezi konumuna geldiğinin bir göstergesi olmuştur. Fatih dönemiyle birlikte Osmanlı Devleti iktisadî anlamda âsitâne kimliğini ön plana çıkararak ahi teşkilatlanmasını devletin bir sistemi haline dönüştürmüştür. Sanayi devrimi ile dünya iktisat tarihindeki değişimler, Osmanlı'nın ahi anlayışındaki çözümlere karşı yeni arayışlarını karşımıza çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Âsitâne, Fütüvvet, Ahi, Lonca, Esnaf

**FROM FÜTÜVVET AND AHİLİK PROCESS TO THE ÂSİTÂNE/ÂSTÂNE OF THE
OTTOMAN STATE AND CHANGE IN THE APPROACH**

ABSTRACT

It is understood that the Turkish society, which met Islam during the transition to settled life, had an understanding of trades in a developed economic structure during the Uyghurs. Hz. After Muhammad's death, the Arabs started a bloody struggle for power rather than the development of the economic structure. With the loss of the struggle, one of the Hashemites, Ehl-i Beyt, some members of this family made a transition to Asia through Horasan. Here, while explaining Islam to Turks on the one hand, they tried to create the foundations of futvet over their youth. In this process, the Turks, who experienced the transition stages of living, interacted

*Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Tarihi, fidanm51@yandex.com, Orcid ID: 0000-0003-1545-9749

with the Persian culture in the Iranian region. The interaction between Arab and Persian cultures was also taking place in the Khorasan region.

Arabs carrying the Suffa teachings they learned from the Prophet to Central Asia within the understanding of hilfü'l-fudûl prepared the ground for the blending of social and economic structure based on the foundations of love, brotherhood, sharing and cooperation among the Turks. Arabs' power struggle in the Arabian peninsula continued during the process of intercultural cunning. It is understood that the Turks made great contributions to the arrival of the region and the shaping of the economic structure with the states they established in the region. It is observed that the transition from semi-nomadic life to settled life was intense during Seljuk State period. During this period, the Seljuks conquered the new places to learn the occupations with the soil to ensure the safety of the Turkish element from Asia has placed in return. Dervishes from the school of Ahmet Yesevi played an important role in the Islamization and Turkification of these newly conquered places. These dervishes also taught the society a profession with ahi understanding.

At different times, the concept of ahi has experienced breaks. Perhaps the most important of these fractures occurred during the Ottoman Empire. The industrial revolution and the changes in the history of the world economy reveal the new searches of the Ottomans against the disintegration of the ahi understanding.

Keywords: Âsitâne, Fütüvvet, Ahi, Guild, Artisan

GİRİŞ

İhtiyaçları olan bir varlık olarak yaratılan insan, aynı zamanda özellikleri kısıtlanmış bir varlıktır. Yaşam alanı olarak Dünya'ya gönderildikten sonra ihtiyaçlarını kısıtlanmış özelliklere sahip dünyadan birlikte yaşayarak karşılama gerektiğini öğrenen insan, zaman içinde devlet olarak tanımlayacağımız iş bölümleri ve sorumluluklara dayalı sistemler bütününe geliştirmiştir. Bozkır kültürü içinde bir arada yaşama alışkanlığına sahip Türkler, iktisadî birikimlerini yerleşik düzenin şekillendirilmesinde kullanmışlardır.

Türk kültürünü oluşturan bozkır hayatı çevresinde başlayan iktisadî yapı içinde yer alan esnaflık anlayışı, Türklerin Batı'ya doğru hareketleri esnasında değişik kültürler ile etkileşim içinde olmuştur. Bu etkileşimin Türk toplumunun iktisadî yapısına yansımaları üzerinde durulması gereken konular arasında yer almaktadır. Farklı Türk toplumları içinde esnaflığın şekillenme süreçlerinde Arap geleneğinde yer alan "fetâ" ile Türk geleneğindeki "alp" ilişkisi, Hz. Muhammed'in suffa öğretisiyle başlayıp fütüvvet-ahilik-âsitâne kırılmalarını beraberinde getirmiştir. Bu kırılmalar neden ve nasıl yaşanmıştır? Osmanlı Devleti bu kırılmaların içinde yer almış mıdır? 19. yüzyıl içerisinde Dünyadaki iktisadî anlayışta görülen değişimler karşısında Osmanlı esnaflık uygulamasının durumuna dair problematlere cevap verilmeye çalışılacaktır.

1. Eski Dönem Türk Topluluklarında Esnaflık Anlayışı

Ovada yerleşmek isteyen (Grousst, 1996:119) ancak hayvanını yetiştirmek zorunda olan ve aynı zamanda yerleşik hayat süren Çin ile mücadele etmesi gereken Türkler, diğer göçebe unsurlardan ayrı olarak üretken (hayvan besiciliği ve ziraat) bir yapıyı temsil eden Bozkır kültüründe yer almışlardır. Bu kültür, konar-göçerlik ve yerleşik düzen arasında bir konumda yaşayan Türklerin iktisadî ve sosyal hayatını şekillendirmiştir. Göktürkler döneminde bilge vezir Tonyukuk'un "konar-göçerliğin

sağladığı hareketlilik ile Çin'e karşı konulabileceği" önerisi doğrultusunda hareketli yaşamlarını sürdürmüştür (Taşağıl 2004a:71).

Türklerin meslek oluşumu basit ve çeşitlilikten yoksundur. Türkler arasında meslek oluşumu ve gelişiminde aile, ordu ve töre üç önemli etkendi. Bozkırın kendisine özgü şartları eski dönem Türk topluluklarının soy anlayışıyla töreye uygun, merkezinde karşılıklı eşitlik esasına dayalı aile olan bir sosyal hayat oluşumunu sağlamıştır (Ögel, 2001:245; Kafesoğlu, 1986:215-216). Aile, güçlü iş birliği ve iş bölümü anlayışının getirdiği sorumlulukların çocukluk döneminden itibaren öğretildiği bir "mesleki eğitimin" merkezidir. İktisadî yapı içinde içtimaî bünyenin çekirdeğini oluşturan aile, gerçekleşen işbölümünde kendisine düşen sorumlulukları yerine getirmiştir. Çekirdek ailede kadın, çadırın çözülmesi ve kurulması, arabaya yüklenmesi, süt sağma, peynir ve tereyağı çıkarma, keçe, çorap, giyim, ayakkabı ve deri işçiliği gibi işlerden sorumlu olmuştur. Bunun yanı sıra belki de en önemli sorumluluğu, bilgilerini ve tecrübelerini çocuklarına aktarmasıydı. Erkek ise hayvanın yetiştirilmesinden, toprağın yeşertilmesinden ve ailenin güvenliğini ve güvenliğini sağlamaktan sorumluydu (Rasony, 1988:58-59).

Ordu (Devlet), eğitimin verildiği bir diğer merkez olarak karşımıza çıkmaktadır. Bozkırın atlı kavmi olan Hunlar, ordunun ihtiyacı olan ok ve yay yapımına, hayvan ürünlerinin işlenmesine (et, deri, kürk, süt, yün), halı dokumacılığına ve maden işlemesine yönelik usta-çırak ilişkisi içinde mesleki eğitim ve öğretim faaliyetleri yürütmüştür (Akyüz, 2014). Aile ve ordu sitemlerinde insanın meslek öğrenebilmesi için yazılı olmayan ancak tecrübe birikimlerinin aktarım yöntemleri olarak da ifade edebileceğimiz töre (kanun, nizam) anlayışının uygulandığı görülmektedir. Bu anlayışta öğretici konumundaki kişi –bazen anne, bazen baba, bazen komutan, bazen usta-sıkılmadan, usanmadan tekrar tekrar anlatma ve gösterme usulleriyle insanın meslekî kabiliyet ve becerisini geliştirmeye çalışmıştır. Günümüzde de hâlâ bu anlayışın belirleyici konumu gözlemlenmektedir.

İhtiyaçların karşılanması hususunda eski devir Türk topluluklarında ilerleyen süreçlerde iktisadî yapıyı oluşturacak meslek gelişimlerinde çeşitlenmeler görülmeye başlanmıştır. Bu çerçevede küçük ve büyükbaş hayvan besiciliği, balık avcılığının yanında buğday, arpa, sarı bakla, mısır, pirinç, pamuk, keten, üzüm, elma ve dut gibi tarım ürünleri yetiştiriciliği ve meslekleri ortaya çıkmıştır (Gökalp, 2018:383; Esin, 1997:3). Yarı göçebe hayatın yaşandığı bu dönemin ekonomik temelinde, elde edilen ama ihtiyaç fazlası üretim, uzun süreli muhafaza edilerek sonradan tüketilmekteydi. Konservacilik, tuzlama ve kurutma tekniklerine yönelik meslekler bu ihtiyaçtan kaynaklanmıştır (Rasony, 1988:53-54; Gökyay, 1976:109).

Tarım üretiminde kuru tarımın yanı sıra sulu tarım için gerekli olan sulama teknikleri ve sulama kanallarının yapımı, inşaat alanında yeni mesleklerin gelişimini sağlamıştır (Ögel, 2000a:51). Ziraat aletleri olarak dökme saban demiri, saban döküm kalıbı, demir orak ve taş değirmen kullanımı, el sanatları imalatını zorunlu kılmıştır (Klyashtorny-Sultanov, 2003:68). Göktürkler döneminde Çin karşısında kazanılan zafer sonrasında savaş tazminatı olarak külliyetli miktarda tahıl, tohum ve ziraat aleti alınmış olması ise farklı kültürlerde var olan meslekleri ve bunlar arasında oluşan etkileşimi göstermektedir (Turan, 1994:196; Rasony, 1988:50).

Türk toplumunun sanayisinde kullanılan en önemli maden demir olmuştur (Kafesoğlu, 1986:210). Çok erken dönemlerden itibaren at için gem ve sair malzemeler, kemerlere takılan tokalar, savaşta kullanılan miğfer, balta, hançer gibi farklı ürünlerin hammaddesi demirdir. Bunun yanı sıra ileriki dönemlerde altın madeninden yapılan ürünler de altın işlemeciliği görülmektedir (Ögel, 2001:23-35). Dericilik, çadır bezi, yaygı, halı, kilim, renkli keçe applike örtüler, giyim eşyası dokumacılığı (Diyarbakirli ve Aslanapa, 1977:90), dülgere ve marangozların ağaçtan yaptıkları kaplar, süs eşyaları, küçük masalar gibi farklı ev eşyası işleri, atlı araba ve renkli cam boncuklar, kulplu tunç kazanlar, Çin işi tunç aynalar (Aslanapa, 1984), Türkler tarafından yapılan diğer meslek ve ürünler arasındadır.

İpek Yolu güzergâhı, Türklerin komşu devletlerle ticarî ilişkiler kurulmasına imkan vermiştir. Bizans ve Çin’le gerçekleşen ve uzun süreli ticaret kervanlarının (Togan, 1981:125) kullanıldığı bu ticarî ilişkilerde Türkler canlı hayvan, işlenmiş deri, hayvanî gıdalar, konserve ve kürk satarken karşılığında ziynet eşyası, giyim eşyası ve hububat almışlardır (Kafesoğlu, 1986:312; Necef, 2005:283). Geçimlik üretiminin ön planda olduğu eski dönem Türk toplulukları, lüzumu halinde arabaları üzerine kurulu ve imalathane olarak da kullanılabilen seyyar evleri birbirine bağlayarak oluşturdukları Orta Çağ Avrupa’sında görülen panayırlar tarzı mükemmel çarşılarda ihtiyaç fazlası temel ürünlerini ihtiyaç sahipleriyle buluşturmışlardır (Gökalp, 2018:383). Çarşılarda uluslararası ticaret ile bezirganların getirdiği ürünlerin satılması, iç pazarın sürekli canlılığını ve mübadelenin çeşitliliğine katkı yapmıştır. Dolayısıyla ticaretin, bozkır kültürü tarafından şekillendirilen meslek çeşitleri arasında yerini aldığını söylemek mümkündür.

Karahanlılar döneminde, alanların genişlemesine bağlı olarak yeni şehirler ortaya çıkmıştır. Şehir sayısındaki artış tarım, ticaret ve zanaat alanlarında iş bölümlerinin çeşitlenmesine, nüfus gruplarının çıkışına ve el emeği üretiminin artmasına neden olmuştur (Tolstov, 1962:248). İdarî anlamda devlet bürokrasisine yönelik meslekler de bu dönemlerde şekillenmeye başlamıştır (Ögel, 2001:457; Gumilev, 2002:96-97). “Bir kimsenin geçimini sağlamak için yaptığı sürekli iş” (Türkçe Sözlük, 2005:1377) şeklinde tanımlanan “meslek” kavramı, toplumların anlaşılabilmesine yardımcı olacak yaşam tarzlarını ortaya koyar. Unvan kavramı ise, “Bir kimsenin işi, mesleği veya toplum içindeki durumu ile ilgili olarak kullanılan ad, san” (Türkçe Sözlük, 2005:2036) şeklinde ifade edilmiştir. Kişinin sahip olduğu unvan, onun toplum içindeki mevkiini göstermekte, bu sayede de kişinin statüsü belirlenebilmektedir.

Tarihî kaynaklarda, Türk toplumunun sosyal yaşantısında büyük bir çeşitlilik gösteren meslek gruplarını ve unvanlarını ifade eden açıklamalar yer almaktadır. Büyük ve küçükbaş hayvancılık, avcılık, ziraat, tekstil, gıda-beslenme, gündelik kullanımlar, inşaat, silah, ticaret, maliye, ulaşım ve taşımacılık, haberleşme ve iletişim, diplomasi, madencilik, eğitim, din, tıp, dilencilik, büyücülük ve falcılık-kehanetçilik, adalet, iç ve dış güvenlik, yöneticilik, ustalık ve çıraklık, hizmet sektörü, sanatçılar ve gündelikçilik Türkler arasında görülen meslek gruplarını ve unvanları ifade etmektedir. Bu meslek grupları altında 200’ü aşkın alt meslek dallarının varlığı söz konusudur. Aslında bu meslek dallarının birçoğunun İslamiyet öncesi devirlerde ortaya çıktığı bir kısmının ise İslamiyet sonrası dönemde kültürel etkileşimlere bağlı olarak ortaya çıkan meslekler olduğunu söylememiz mümkündür (Şen, 2007; Güner, 2010; Kanal, 2013).

M.Ö. 2000-1000 tarihlerinde kümbetli çadıra benzer, ağaçtan yapılmış mesken, sırlı tuğla, kiremit ve çok düğümlü halının da kullanılmış olması oldukça önemlidir. İslamiyet öncesi Orta Asya Türk toplumunun iktisadî gelişmişlik düzeyini de ortaya koyabilen Bozkır kültürü, kültürler arası etkileşimler ile medeniyet haline dönüşmüştür. Eski dönem Türk topluluklarında her türden mesleğin varlığı, o dönemde sahip olunan meslekî zenginliği ortaya koymasından dolayı oldukça önemlidir. İlk dönemlerden itibaren sosyal birliği oluşturan aile, ordu ve töre (Kafesoğlu, 1987:1-3), bu mesleklerin eğitiminde ve öğretiminde temel faktör olarak karşımıza çıkar.

İlk Türk toplumları ve devletleri olan Hunlar, Göktürkler ve Uygurlarda eğitim biçimi yaşam koşullarına göre şekillenmiştir. Bu dönem mesleki eğitiminde savaş ve yöneticilik anlayışı ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda genç nüfus, hızlı büyümesi ve yetişkin olması zorunluluğu karşısında anne-babaya saygılı ve itaatkar, cesur, kahraman ve bilge “alp” olarak yetiştirilmeye çalışılmıştır (Doğan, 2010; Akyüz, 2014). Bu dönem içinde kâğıt ve matbaanın dünyada ilk olarak icat edilmesiyle yayıncılık, cilt ve tezhip sanatı faaliyetlerindeki gelişmeler, eğitimin Türkler arasında yaygınlaşmasını hızlandırmıştır. Ak Hunlar döneminde kullanılan, Göktürkler döneminde gelişen yazı (Kafesoğlu, 1986:321-325) ile sözlü anlatıma dayanan tecrübî bilgi aktarımı daha geniş kitlelere hızlı bir şekilde aktarılma imkanı sağlamıştır.

9-13. yüzyıllar arasında Uygurlar, eğitim sahasında çok ilerlemiş ve büyük nüfuz kazanan öğretim kurumlarını meydana getirmişlerdir. Eğitim kurumlarında, sahasında rütbe ve unvanları tayin edecek olan bilgeler heyeti (eğitim sever danışmentler kurulu) topluma rehberlik etmiştir. Uygurlar arasında mesleki üretimin, pazarlamanın ve örgütlenmenin geleneksel yapıdan sistemli bir yapıya doğru geçiş yaptığı anlaşılmaktadır (Öger ve Kaşgari, 2016:151-183). Karahanlılar devrinde de eğitim alanında önemli gelişmeler ortaya konulmuştur (Yasin, 2014:151-159; Ögel, 2000a:280). Bu dönemin klasik eserlerinde, destanlarında ve atasözlerinde eğitimin önemini ortaya koyan ifadeler yer almıştır. Uygur atasözlerinde “Baba gören ok yontar, ana gören elbise biçer” ve “Ekinci kırk yılda biter, bezirgân kırk günde.” (Ögel, 2000b:3) şeklinde ifade edilen düşünceler, Türklerin eğitimi toplumsal bir görev olarak kabul ettiğini, mesleğin öğrenilme süreci ve önemini ortaya koymaktadır.

2. Türklerin İslamiyet’i Kabulü ve Karşılıklı Etkileşim Sonrası Esnafılık

751 tarihinde Talas savaşı sonrasında Türkler ile Araplar arasındaki yakınlaşma, Türkler arasında İslamiyet’in yayılmasını hızlandırmıştır (Tuğ, 2004:17). Bu yayılda öncü olan pek çok sûfî (tasavvuf ehli) (Keklik, 1987:63) düşünür aynı zamanda meslek gelişiminin şekillenmesinde de etkili bir rol üstlenmiştir. Sûfî düşünürlerin yetişmesinde dört temel yapının etkisini görmemiz mümkündür. Bunlardan ilkinin İslamiyet öncesi “hilfû'l-fudûl” yapısı içinde yer alan “fetâ” anlayışı; ikincisini, Hz. Peygamber döneminden itibaren “suffe” merkezinde İslam’ın öğrenilmesi, yaşanması ve anlatılması; üçüncüsünü, İslam’ın ilk dönemlerinde Hz. Peygamberin Mekke’den gelen Müslümanlar ile Medine’deki Müslümanları “paylaşmak” olarak da yorumlayabileceğimiz “kardeş” ilan etmesi; dördüncüsünü, Hz. Ali’nin şahsında toplanmış ahlaki vasıfların ve öğretilerin hicri III. asırdan itibaren tarikat uygulamaları etrafında oluşan tasavvuf hareketi (Yılmaz, 2001:9-31) oluşturmuştur. Bu dört temel anlayış ile yetişen sûfîler, Türk illerinin İslamlaşma sürecinde “fütüvvet” uygulamalarıyla

çok çabuk kabul görmüşlerdir. Dini hassasiyeti yüksek olan Türkler arasında fütüvvet uygulamalarının yanı sıra ilk halifelerden Hz. Ebu Bekir'e atfen Bekriyye (Sıddıkiyye) ile Hz. Ali'ye atfen Aleviyye isimli tarikatların devam eden silsileleri de etkilerini göstermiştir (Öngören, 2011:97).

8. yüzyılın sonlarından itibaren sūfîler, fütüvvet kelimesini tasavvufî bir terim şeklinde “gençlik, yiğitlik, cömertlik, kahramanlık” anlamlarında kullanmaya başlamışlardır (Uludağ, 1996: 259-260). Fütüvvet kelimesi, İslamiyet öncesi Mekke'de yardımlaşma, dayanışma, himaye ve savunma amaçları ile basit bir birliklikle oluşturulan “hilfû'l-fudûl” (Hamidullah, 1972:51-54) yapısında yer alan ve Kur'an'da geçen “fetâ” (delikanlılık, gençlik) kelimesi (Kehf, 18/13; Enbiyâ, 21/60; Kehf, 18/62; Sami, 1337:982) ile anlam benzerliğine sahiptir (Ocak,1996:261-263). Bu kişilerde cömertlik, şecaat, iffet ve diğerkâmlık gibi asalet ve fazilet anlayışını ifade eden hasletler vardı. Arap geleneği olan “fetâ” anlayışının İslamiyet ile birlikte Hz. Peygamberin kurduğu “suffe” (Baktır, 2009:469-470) yapısı içinde İslamî anlayışa göre yeniden şekillendirildiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede fetâların var olan görev ve sorumluluklarına yenileri eklenmiştir. Hz. Peygamberin “kardeş” uygulaması, fetâyâ paylaşabilme sorumluluğunu da yüklemiştir.

Hz. Peygamber sonrasında toplumun bir kesimi siyasî iktidar mücadelesi içine girmiştir. Diğer bir kesim ise ne siyasî ne de iktisadî yapı içinde aktif sorumluluk üstlenmek yerine daha ziyade Suriye merkezli (Köprülü, 1993:15-16) ortaya çıkmaya başlayan zühd-zikir anlayışı içinde yaşamayı ve yaşatmayı benimseyen yaşam tarzını geliştirmeye başlamıştır. Bu yönüyle dönem içinde şekillenmeye başlayan fütüvvet “hilfû'l-fudûl”, “suffe”, “kardeş” ve “tasavvuf” temelleri üzerine bina edilen bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Suriye merkezli olarak ortaya çıktığı anlaşılan yapı, Bağdat, Kûfe, Basra, Mısır ve Horasan kolları (Alşan, 2006:20) üzerinden Arap-İslam anlayışına göre toplumların İslamlaştırılması esasına dayalı olarak yayılım göstermiştir.

8. yüzyıldan itibaren kişinin yaşam tarzını ifade eden “zühhâd ve ubbâd” olarak adlandırılan ve zühd anlayışının hakim olduğu “sūfî” yaşam şekli, 9. yüzyılla birlikte bir kırılma göstererek Hz. Peygamber'in Medine'de uyguladığı suffa modelinin benimsendiği, tevekkülü öğütleyen “sūfiyye” yapısına dönüşmüştür (Öngören, 2009:471-472). Ancak bu yapı Arabistan yarım adasında siyasî iktidar mücadelesi içindeki gelişmelerin etkisinde şekillenme göstermiştir. Diğer taraftan Peygamber torunları İmam-ı Musa Kazım ve İmam-ı Aliyyu'r-Rıza'nın (Alşan, 2006:17) Harezmi ve Horasan bölgesinde büyük gayretleri ile oluşan Nişabur ekolü sūfîleri ise İran ve Türk kültürünün etkisi altında bir şekillenme içine girecektir. Sūfîlerin önceliğinin, Arap kültürü ve İslam inancıyla şekillenen suffa öğretilerine bağlı kalınarak Türk toplumuna İslamiyet'in anlatılması ve ahlakî yapının güçlendirilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Horasan-Nişabur kolu sūfîleri, Hz. Ali'nin öğretilerini esas alan zühd ekseninde Hz. Peygamber'in suffa modelini benimseyen, kardeş uygulamasına bağlı kalan, iktisadî ve içtimaî açıdan Türk gelenek ve göreneklerine göre şekillenmeye başlayan fütüvvet çizgisi içinde Bağdat ve Mısır kollarından ayrılmıştır.

Horasan-Nişabur ekolünün Irak merkezli fütüvvet anlayışına duyduğu tepki sebebiyle yeni bir anlayış modeli ortaya koyduğu görülmektedir. Bu süreçte yaşanan gelişmeleri fütüvvet anlayışındaki ikinci bir kırılma olarak yorumlamamız mümkündür.

Ortaya konulan bu model, bölgede yaşayan Türklerden de izler taşımaktadır. Türkler arasında yaygın olan kardeşlik, dayanışma ve yardımlaşma ilkelerine bağlılıkları, çıkar ilişkilerinden uzak yaşam tarzları, meslekî alışkanlıkları ve gönülden bağlılık içeren Allah inançları bu izlerden bazıları olmuştur. Sonrasında ise gelişen suffa öğretiminin çok yönlü yapısı içinde şekillenen Horasan-Nişabur ekolü fütüvvet anlayışı, önce Fars kültürü ve ardından Bozkır kültürü ile karşılıklı etkileşimleri olmuştur.

Fütüvvet uygulaması, İslamlaşan Fars kültürünün etkisiyle “civanmedî” adıyla daha ziyade ahlaki anlayış şeklinde bir süre bu bölgelerde etkili olmuştur (Taeschner, 1954:5-6; Çelik, 2014:23-45). Harezmi ve Horasan gibi “gazi” ve “alp” mefkûresi (ülküsü) anlayışına sahip Türk toplumu bölgelerinde ise fütüvvet uygulamaları bu anlayışlara bağlı olarak iktisadî ve ahlaki yönünün birlikte uygulandığı bir yapı ile karşımıza çıkmaktadır (Köprülü, 1993:85; Köprülü, 2003:148). Gelenekleşmiş meslekî üretim tarzı ve üretim fazlası ürünlerin pazarlanması alanlarında sistemli bir örgütlenme alışkanlığı olan (Öger, 2019:2) Türk bölgelerinde birlik, bütünlük, kardeşlik anlayışına sahip cemiyet yapısı, meslek sahipleri üzerindeki sorumluluk ve iş bölümü alışkanlıkları karşılıklı etkileşime bağlı olarak şekillenmiştir. Bu bağlamda fütüvvet, özünde bir değişme olmaksızın yardımlaşma, dayanışma, himaye ve meslek öğretme prensipleriyle dini hassasiyet sahibi Uygurların iktisadî yapılarına “melâmilik” (Gölpınarlı, 1949:6-7) olarak etki etmiştir. Irak merkezli fütüvvet, Horasan ve civarında “ayyarun” ve “fityân” şeklinde XII. yüzyıla kadar devam etmiştir (Gölpınarlı, 1949:82).

Horasan melâmet ehli, Şam ve Irak merkezli fütüvvet anlayışının aksine dindarlığı şekilci bir yapıdan çıkarmayı, dindarlık uğruna iktisadî yapı içinde yer almayarak siyasî veya maddî gelir sahipleri üzerinden geçinme alışkanlığından kurtulmayı, herkesin bir meslek sahibi olarak helalinden kazanç elde etmeyi kendilerine prensip edinmişlerdir (Öztürk, 1988). 12. yüzyıldan itibaren ise sûfî düşünürlerin en önemlilerinden Ahmed Yesevî'nin etkisiyle şekillenen Horasan Erenleri, Uygurların sahip olduğu yüksek düzeyli eğitim kurumları ve kültürel mesleki birikimleri ile tasavvuf öğretilerini birleştiren bir anlayışa doğru kayış yaşamıştır (Öger ve Tek, 2016). Tasavvuf-Tarikat-Fütüvvet anlayışı olarak karşımıza çıkan bu uygulama modelinde meslekî örgütlenmeler de yer almıştır.

Sûfîlerin fütüvvet uygulamaları iktisadî alanda “Fütüvvet-nâme” de denilen teşkilattaki kuralların, sahip olunması gereken ahlaki vasıfların, usta ve çırağın karşılıklı olarak uymaları gerekenlerin anlatımı esnasında Kur'an, hadis, kıssa veya menkıbelerin yer aldığı (Cunbur, 1978:85) “risale” alışkanlıklarıyla Uygurlar arasında yaygınlaşmıştır. Bu risaleler, genelde tüccarlık, çobanlık, ağaç oymacılığı, çömlekçilik, sepetçilik, aşçılık, dericilik gibi mesleklerin ortaya çıkışı, mesleğin pirleri, mesleği yapacakların uyması gereken kuralları, mesleğin yapılması esnasında okunması gereken ayet ve duaları, İslam dininin kuralları ve tarikat adabına ilişkin bilgileri (Öger ve Kâşgari, 2016: 151-155) tahkiye, diyalog ve soru cevap tarzında üyelerine anlatmak için hazırlanmıştır (Alyılmaz, 2011:42).

8. yüzyıldan itibaren Şam merkezli başlayan ve gelişen sûfî hareketi, Irak, Mısır ve Horasan kolları ile geniş kitlelere ulaşmıştır. Irak ve Mısır'daki fütüvvet ekolleri zaman zaman siyasî kimliğin ön plana çıktığı yağmacı bir anlayış ile hareket etmiştir (Harmancı, 2011:120). Bu çerçevede Ümeyyeoğullarının (Emevi Devleti Mensupları)

Haşimoğulları (Abbasi Devleti Mensupları) karşısında iktidarını korumaya yönelik Emevi Halifesi Hişam (724-743) tarafından “Fityân” birlikleri kurulmuştur. Haşimoğulları iktidarının ise Ümeyyeoğullarına karşı öncelikli olarak iktidarını korumaya yönelik olmak kaydıyla Bâtınî faaliyetleri etkisizleştirme çabaları (Tabakoğlu, 1986:54) çerçevesinde Şam merkezli Arap sûflerin (gençlerin) kullanılması girişimleri de dikkat çekicidir. Abbasi Halifesi Nâsır’ın (1180-1225) Bağdat’taki mezhebî içerikli (İmâmiyye mezhebi) fütüvvet yapısını siyasî kimlik birlikteliği sağlamaya yönelik kullanması bu noktada değerlendirilebilir. Halife Nâsır, 1182 tarihinde Bağdat merkezli fütüvvet yapısına dâhil olarak (Taeschner, 1954:4-13; Koyuncu, 2008:24-25) mezhebî içerikli siyasî kimlik birlikteliği sağlayarak devletin bozulan otoritesini yeniden kurmak ve toplumun huzurunu sağlamak istemiştir. 9. ve 11. yüzyılda şeyhleri, dervişleri, kılık-kıyafetleri, adap ve erkanı oluşmaya başlayan fütüvvet yapıları, 12. yüzyıldan itibaren Halife Nâsır’ın çabasıyla resmî ve merkezî bir yapıya kavuşmuştur (Kayaoğlu, 1981: 221-226; Gündüz, 1994:40).

Fütüvvetin müessese haline gelmesinde Halife Nâsır’ın danışmanı Suhreverdî önemli bir rol oynamıştır. Suhreverdî “Avârifü'l-Maârif” isimli eserinde müessesenin hiyerarşik ilişkisi, hak ve sorumluluklarını belirlemiş, hukuk ve edep kurallarını ortaya koymuştur. Ebû Abdurrahman es-Sülemî’nin “Kitabü'l-Fütüvve” sinin de yapının şekillenmesine önemli katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Fütüvvet bu gelişmeler sonrasında sosyal ve iktisadî hayatın içerisine tasavvuf içerikli tarikat yapısı (Şeker ve Çakır, 2013:202-205) şeklinde dahil olmuştur. Her ne kadar Suhreverdî iktisadî yönü de olan bir fütüvvet yapısı ortaya koymaya çalışsa da Arap iktisadî hayatının üretim ve esnaflık uygulamalarından daha ziyade ticaret odaklı olması nedeniyle istenilen düzeye ulaşamamıştır. Suhreverdî’nin istediği iktisadî yönü de olan fütüvvet yapısı, daha ziyade iktisadî gelişmişliği ön planda olan Horasan ve Uygur bölgesi Türk unsurları arasında görülecektir.

Sosyal ve iktisadî yönüyle fütüvvet uygulamasının ilk örneğini, hankâhların kurulmasında görmemiz mümkündür. Hz Peygamber’in Medine’de uyguladığı suffa modelinin sûfler aracılığı ile Horasan bölgesinde Türk toplumuna kazandırılmasının adı hankâh olmuştur. Hankâhlar, bir araya gelinerek dinî ve meslekî eğitim ve sohbetlerin yapıldığı mekanlar olarak 8. yüzyılın sonlarına doğru kurulmaya başlanmış ve ihtiyaçlara bağlı olarak misafirhane, dersane, kütüphane, hastahâne gibi görevlerin icra edildiği komplike yapılara dönüştürülmüştür (Öngören, 2011:97).

Karahanlılar döneminde şehir hayatı içinde aynı mahallerde bir arada bulunma alışkanlıkları olan zanaat sahipleri veya tâcirlerin fütüvvet anlayışına göre tek bir esnaf birliği içinde bu uygulamalarını güçlendirdikleri anlaşılmaktadır. Buhara’da Samancılar Çarşısı, Parfümcüler Çarşısı, Şişeciler Çarşısı, Semerkant’da Bakırcılar Çarşısı, Keş’te Etçiler Çarşısı, Fergana’da Ayakkabıcılar Çarşısı birlikteliğin bir göstergesidir. Esnafın bir arada farklı adlar altında aynı çarşıda faaliyet gösterme uygulaması Horasan erenleri aracılığı ile Anadolu’ya da taşınmıştır (Davidovich, 1998:147-149).

Türk toplumu giderek daha fazla yerleşik hayata geçiş yaptığı bir dönemde fütüvvet hareketiyle tanışmıştır. Şehirleşme nüfusundaki gözle görülen artış, şehir ekonomilerinin yapısında değişimleri de beraberinde getirmiştir. Şehirleşmeyle bir taraftan ihtiyaç anlayışında değişimler ortaya çıkarken diğer taraftan kişinin şehir

ekonomisinde kendi yeteneğiyle baş başa kaldığı durumlar ortaya çıkmıştır. Bu noktada Türk iktisadî kültürü ile şekillenen fütüvvet, dinî yaşantıyı dikkate alarak dünyevî anlamda kişinin kendisinin ve toplumunun ihtiyacına cevap verecek kabiliyetlerini Türk gelenekleri eşliğinde geliştirmeye yardımcı olacak meslekî becerilerini zenginleştirmeye yardımcı olmuştur. Böylelikle bir taraftan İslâmiyet'in yayılma süreci devam etmiş, diğer taraftan ise müesseseleşen fütüvvet yapısı ile meslekî kazanımların artırılması çabaları sürmüştür.

3. Anadolu'da Ahilik ve Esnaflık

Cend şehrinde beylik merkezi olan Selçuklu, Gazneliler karşısında Dandanakan zaferi (1040) sonrasında Horasan bölgesinde devlet olma imkanına kavuşmuştur (Sümer, 2009:365). Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey, gönderdiği mektup ile Abbasi halifesine bağlılığını bildirmiştir. I. İzzeddin Keykavus'un fütüvvet yapısı içine girmesiyle fütüvvet, Anadolu merkezlerinde daha da güçlenmiş, Anadolu Ahiliğinin temellerini oluşturmuştur. Bu çerçevede tarihi süreç içinde ahilerin gelişimini üç dönem içinde ele almak mümkündür (Güllülü, 1992:118-119).

Kırsalda çadırdaki yaşama alışkanlığına sahip köylü göçebelere Uygur, Kıpçak ve Karluk gibi Türk boyları, Selçuklu hakimiyeti sonrası Oğuzlarla birlikte Horasan bölgesine girmişlerdir. Kalabalık gruplar halindeki Türkmen kabileleri, Horasan bölgesindeki şehir hayatına uyum sağlayan Selçuklunun kurduğu köy ve şehir düzenine önemli ölçüde zarar vermeye başlamışlardır. Zira iktidar mücadelesi döneminde iktisadî yapı için oldukça önemli olan köy ve şehir hayatı, Selçuklu ile birlikte yeniden canlanmıştır. İktâ sistemi ile köy hayatında ziraatı canlandıran Selçuklu, devr aldığı şehirleri de hareketlendirmiştir. Şehrin dış mahallelerinde kurulan pazar ve alışveriş merkezleri, her sokağında kapalı mekânlarda farklı bir esnaf grubunun olduğu çarşısı, vakıfları ve hastahaneleri hareketliliğin bir göstergesi olmuştur (Özgüdenli, 2009:371-373). Bu dönemde sûfîlerin barınma ve konaklama ihtiyaçları için yapılan ve tekke, ribat, hankâh, buk'a, savma'a, duveyre, medrese, imaret, dergâh, âsitâne gibi terimlerle (Babinger ve Köprülü, 1996:25) ifade edilen yapılar asli görevlerinin yanı sıra dinî ve meslekî eğitim merkezleri konumundadır (Ocak, 2009:377). Oluşturulan bu yapıya zarar vereceği düşünülen Türkmenler'in Selçuklular tarafından batıya yönlendirilmesi, onların Azerbaycan ve Anadolu bölgelerinde yaşam alanları oluşturmalarına yardımcı olmuştur.

Selçuklu, Horasan ve Mezopotamya'da İran ve Arap-İslam kültürü etkilerini Türk kültürü ile harmanlayarak yerleşik düzen içinde şehir hayatı ve kültürünü geliştirmiştir. Azerbaycan ve Anadolu bölgelerinde yerleşik düzen ile tanışan Türkmenler ise kendi kültürlerini Ermeni, Rum ve Selçuklu kültürü ile harmanlamışlardır. Şehir hayatında Türkler arasında Sünnî İslam anlayışı ön plana çıkmıştır. Göçebe kültürü ile kırsalda yaşayan Türkler ise sünnî anlayış içinde dini akidelerden daha ziyade ahlakçı ve Hz Ali öğretileri ile Ehl-i beyt sevgisinin ağırlık kazanmaya başladığı sûfililiğin etkisiyle şekillenen bir Müslümanlık anlayışına sahiptir. Zira Türk boylarının birçoğu, İslam'ı anlatmayı görev olarak gören sûfîler sayesinde İslam diniyle tanışmıştır (Küçük, 2003:18). Bu nedenden dolayı, ilk sûfîler "Kolonizatör" veya "Alp Eren"ler olarak tanımlanmaktadır (Barkan, 1942; Togan, 1981:245).

İlk dönemlerde Türk ve İslam gelenek, görenek ve akidelerini sūfî anlayışıyla birleştirerek içinden çıktıkları Türk toplumuna anlatan “Ata” ve “Bab/Baba” ünvanlı Ahmed Yesevî ve ekolüne bağlı dervişler, Türk tarzı tasavvuf ve tarikat anlayışını bir başka deyişle Türk sūfiliğini (Köprülü, 1993:114-115) Anadolu’ya taşımıştır. Bu ekole bağlı Ahiyan-ı Rum, Gaziyan-ı Rum, Bacıyan-ı Rum ve Abdalan-ı Rum bir başka deyişle “Horasan Erenleri” (Atsız, 1992:165-166) hem Orta Asya Türk toplumunun hem de Orta Asya’dan Anadolu’ya göç ederek gelen toplumun içtimaî ve iktisadî yapısının şekillenmesine çok önemli katkılar sağlamıştır. Aynı dönemlerde Anadolu’da Irak sūfî anlayışına mensup Melâmetî ekollerin etkileri de görülmüştür. Sūfîler, kalabalık Türk kitlelerine bir taraftan İslam öğretilerini ve ahlakı anlatırken diğer taraftan meslek sahibi olarak iş ve üretim hayatında gelişmelerini sağlama amacıyla kuvvetli bir teşkilat yapısı ve eğitim programıyla çaba ve gayret içinde olmuşlardır (Demirci, 2011:122). Anadolu sūfîleri sistemleştirilen Fütüvvet’in Anadolu’ya özgü şekli olan Ahiliği geliştirmişlerdir (Ocak, 2004:193-195).

Ahi adının ifade edildiği ilk grupları Kuzeydoğu İran’da 11. yüzyılda görmemiz mümkündür. Ahiler, Irak merkezli fütüvvet gruplarından daha ziyade zühd anlayışının hakim olduğu tasavvufî düşünceye yönelmiş sūfîlerdi (Claude, 2012:159). Hakeza, Urfalı Mateos Vekayiname’sinde, 1032 tarihinde Urfa’yı kuşatan Arapların Erzen’den gelen “Ahi” isminde emirin varlığı da dikkat çekicidir (Mateos, 1987: 53-56). Ahi kelimesinin Arapça ve Türkçe kökenli olduğuna dair iki farklı görüş vardır. İlki, Türkçe olup “eli açık, cömert” anlamlarında kullanılan “akı” kelimesinden geldiği şeklindedir (Çağatay, 1997:51-52; Anadol, 1991:59). İkincisi ise, Arapça olup “kardeşim, neseben erkek kardeş, siddik (dost), sâhib (sohbet edilen)” anlamlarına gelen “ahi” kelimesinden geldiği şeklindedir (Gölpınarlı, 1949:17; Kazıcı, 1988:540; Manzur, 2005:57). Kanaatime göre Horasan bölgesinde “sūfî” kelimesi yerine kullanılan “ahi” kelimesine yüklenmek istenen anlam, Türkçede kullanılan “karındaş/kardeş” kelimesi ile ifade edilmek istenen “sevgi ve paylaşmak” anlayışını yansıtmaktadır. Zaten Hz. Peygamber’in Mekke ve Medinelileri “ahdi kardeş” (muâhât) ilanıyla (Hamidullah, 1991:181-182) uygulamaya koyduğu “sevgi ve paylaşmak” anlayışı da “ahi” kelimesine yüklenen anlamı ifade etmektedir. Dolayısıyla “ahi” aynı zamanda bir sūfî olmakla birlikte dünyevî yönü yani iktisadî kimliği de olan bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygamberin “kardeş” uygulaması ile de örtüşmektedir. Ayrıca Türklerde “ahi” kelimesinin iddia edildiği gibi Arapça karşılığı olan “neseben erkek kardeş” anlamında kullanılmadığı kanaati ön plana çıkmaktadır. Zira ahiliğin bir kolunu oluşturan “Bâciyân-ı Rûm” (Köprülü, 1991:415) uygulaması kadınlara yöneliktir.

Selçuklu devletinde ortaya çıkan aile içi iktidar mücadelesi ve Moğol akınları, dönemin siyasî belirsizliklerini arttırmıştı. Ahiler, Moğolların hakimiyetine giren Selçuklu sultanları karşısında otorite boşluğunu değerlendirerek önemli bir siyasi güç konumuna gelmişlerdi (Köprülü, 2003: 91; Cahen, 2012:161-163). Diğer bir deyişle, 13. yüzyılın ikinci çeyreğinde ahiler Kayseri ve Ankara örneğinde olduğu gibi yerel otoriteler olarak hakim oldukları bölgelerde devlet gücüne benzer bir güç ile yerel yönetimi temsilen kendi şehirlerini ve çevre yerleşimlerin güvenliğini sağlamışlardır (Akdağ, 1974:119-120; Turan, 1990:316-319). Ahiler bir taraftan meslekî gelişimlerini koruma çabası içinde olurken diğer taraftan oluşan otorite boşluğu karşısında fütüvvetin içinde hilfu’l-fudûl uygulamasına benzer Moğollara karşı fetâ görevini yerine getirmişlerdir. Bu zor

zamanlarda fütüvvet yapısına mensup sūfî anlayışının yanı sıra Türk sūfliğini temsil eden ahi yapılarının Anadolu'da etkisi, iktisadî hayatı ve esnaflığı şekillendirmeye devam ettiği kanaati ön plana çıkmaktadır.

Anadolu'nun yerleşik hayat yaşayan yerli halkının kontrolünde olan ticaret ve esnafılık, Anadolu'ya gelen Türk topluluklarının sosyal ve iktisadî açıdan zorlanmalarına neden olmuştur (Çağatay, 1952:78-79). Zorlukların aşılmasında ahi yapıları içinde yer alan ahîyân-ı Rûm, gâziyân-ı Rûm, baciyân-ı Rûm ve abdalân-ı Rûm gibi Yesevî ve melâmetî yapıların yanında Muhyî'd-Din Arabi gibi Irak, Mısır ve Suriye merkezli sūfîler önemli roller üstlenmişlerdir. Ahiler, Anadolu'da oluşturmaya çalıştıkları esnaf ve sanatkâr zümrelerini bir taraftan yerli unsurlar karşısında ayakta tutmaya çalışırken diğer taraftan Moğol saldırıları ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır (Günay, 1998:70). Aynı zamanda ahi birlikleri içinde yer alan esnaf ve tüccarın kendi aralarındaki rekabeti de bir diğer zorluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu üç durum karşısında ahilerin fütüvvet yapısında görüldüğü şekliyle yeniden teşkilatlanmasına neden olmuştur.

Anadolu'nun imar, iskan ve İslamlaşma sürecinde (Togan, 1981:245) 13. ve 14. yüzyıllarda İbn Battuta'nın Tarikat-ı Ahmediye namını verdiği Rufa'ilik'i gibi (Köprülü, 1993:204) karşımıza çıkan fütüvvet ekollerinden Horasan ve Rum Erenleri, tekke, zaviye ve hankâh gibi yapıları ile Anadolu'nun ahiliğini şekillendirmiştir (İnalçık, 1999:193). Ahilik hareketinin şekillenmesinde rol alan "Ekberîye" hareketini temsilen Ahi Evren olarak da şöhret bulan Kırşehirli Hâce Nasiruddin Mahmud el Hoyi (1261), Bektaşılık hareketini temsilen Hacı Bektaş-ı Veli el-Horasanî (1271) ve Şeyh Saruddin-i Konevî (1275) ve talebeleri ön plana çıkmaktadır. Gönül ve ülkü birliği içinde olan bu üç ahinin zaman zaman bir araya gelerek görüşmeleri veya mektuplaşmaları (Bayram, 1983:51-75), ahiliğin yeniden teşkilatlanması sürecinde hayli dikkat çekicidir. Melâmî geleneğe mensup Türk asıllı Şeyh Evhadü'd-din Hamid el-Kirmanî'nin (635/1238) öğrencisi ve damadı olan Ahi Evren, iktidar mücadeleleri içinde yoğun olarak hissedilen otorite boşluğunun yaşandığı zor zamanlarda Azerbaycan ve Horasan üzerinden gelen çok sayıdaki sanat ve meslek sahibine iş bulmalarına, yerli halkın sanatkarları ve tüccarları karşısında ayakta durabilmelerine, ihtiyaca göre üretimin yapılabilmesine, rekabet edebilme açısından malın kalitesindeki devamlılığına yönelik nizamlar koyma çabaları içinde olmuştur (Alşan, 2006:545-550). Bunun yanında meslekî ve dinî-tasavvufî eğitim ve sohbetler ile ahilerin gelişimini sürdürme gayelerine yönelik olarak Ahi Evren'in çağdaşlarından ön plana çıkararak ahiliği teşkilatlandırmıştır (Sarıkaya, 1999:51-52). Bu dönemde fütüvvet anlayışı bir kırılma süreci içinde olmuştur. Meslek ve hırfet ehlinin önemini vurgulayan Ahi Evren, sanatkarların düzensiz bir şekilde mesleklerini icra etmelerinin topluma ve esnafa bir faydası olmadığı düşüncesindedir. Onların kendi kendilerini kontrol edebilmeleri ve mesleki-ahlaki gelişimlerinin gerçekleşebilmesi için bir arada çalışmalarına yönelik gayretler ortaya koymuştur (Kal'a, 2012:16). Kayseri'de ahiler için büyük bir bölge inşa edilmesi, düşüncenin pratikte uygulaması anlamındadır (Hızlı, 2011:20).

12. yüzyıldan itibaren tarikat-nâmeler ve fütüvvet-nâmeler ile oluşturulmaya başlanan örgütlü bir sūfî yapısı, Anadolu'da Suhreverdî'nin istediği "kardeşlik, paylaşma ve sevgi" temelinde "âlim, derviş, sanatkâr" özelliklerine sahip dinî, ahlakî ve tasavvufî yapısına ahilik teşkilatı ile ulaşmıştır. Mevlana Celaleddin-i Rumi gibi "ahi"

veya “ahiyân-ı Rûm” erleri ve erenleri, Anadolu’nun her tarafında kurdukları tezgâh ve atölyeleri ile ıssız yerleri şenlendirecek anlayışla çalışmışlar (Çetin, 1996:108-109), arkadan gelenlerin Anadolu’yu yurt edinmelerine yardım etmişler, aşlarını paylaşmışlar, meslek ve ticareti öğretmekle iktisadî hayatın canlanmasına yardımcı olmuşlardır (Köprülü, 1993:201-203). Ahilik yalnızca şehirlerde değil, aynı zamanda kaza ve köyler gibi küçük yerleşim yerlerindeki ahi lakaplı birçok çiftçi ve tüccar gibi meslek zümrelerini de bünyesine almıştır (Barkan, 1974:284; Kal’a, 1990:275).

Ahilik, sıradan bir esnaf topluluğu olmayıp, ilkelerini teşkilatı aracılığıyla yayan bir organizasyondur (Köprülü, 1993:212-213). Ahi teşkilatlanmasında mesleki örgütlenme ve meslek gelenekleri risalecilik geleneği ile Orta Asya ve Doğu Türkistan’dan Anadolu’ya taşınmıştır. İslamiyet öncesinden itibaren Uygur Türklerinde karşımıza çıkan meslekî öğrenim modelinin İslamiyet sonrası Ahilik teşkilatında geliştirilerek uygulanması söz konusudur. Bu çerçevede geleneklere göre mesleğin öğrenilmesi şu şekilde özetlenebilir: “Küçük yaşlarda çocuklar, meslek sahibi ustaya çırak olarak verilir. Ustanın iâşe ve barınmasını üstlendiği çırak, bir taraftan ustasından mesleği öğrenirken diğer taraftan ustasının bütün işlerine yardımcı olur. Çırak, mesleklere göre farklılık gösteren süre boyunca mesleği öğrenmeye devam eder. Bu süre zarfında çırak, ustasıyla birlikte haftanın belirli günlerinde aynı meslek sahipleri ile bir araya geldikleri toplantılara katılır. Burada çırak bir taraftan okuma-yazma öğrenirken diğer taraftan dini, tasavvufi ve mesleki sohbetleri dinler. Çırak, ustasının mesleki yeterliliğe ulaştığına dair kanaati üzerine aksakalların icazetiyle meslek erbabına tanıtılarak ustalık beratını alır. Artık çırak, mesleği usta olarak devam ettirmeye ve bir işyeri açma hakkına kavuşmuştur.” (Öger, 2019:7-9).

4. Osmanlı’da Ahilik ve Esnafılık

Ahiler, otorite boşluğunun yaşandığı Beylikler döneminde Osmanoğulları’nın beylikten devlete geçiş sürecinde önemli rolü olan dört zümreden biri olarak görülmektedir (Köprülü, 2003:89; Atsız, 1992:195). Osman Gazi (1299-1324)’nin manevi destekleyicileri olan Edebalî’nin şahsında ahiler, sosyal hayatın düzenlenmesinde üstlendikleri sorumluluklara bağlı olarak kendilerine devlet yönetimi tarafından birçok köy, vakıf ve çiftlik verilmiştir (İnalçık, 2009:34). Osman Gazi’nin vefatı sonrasında yerine Ahî Hasan’ın zaviyesindeki toplantıda Orhan Gazi’nin (1324-1362) ismi ön plana çıkmıştır (İnalçık, 2003:61). Orhan Gazi ve I. Murad (1362-1389), ahilik alameti olan “şed” bağlamış ve teşkilatın başı olarak kabul görmüştür (Ekinci 1989:48). Osmanlı hükümdarları ve hanedan mensupları bir mesleği ustalık seviyesinde öğrenmişlerdir (Lewis, 1973:146; Kırımtayif, 1996:2; Taner, 2009:239). Osmanlı’nın devlet merkezine “büyük tekke” anlamına gelen “âstâne/âsitâne” (Develioğlu, 2008:44-45) kelimesini kullanması, onun ahiliğin merkezi konumuna geldiğinin bir göstergesi olmuştur.

15. yüzyıl sonlarına kadar âstâne/âsitâne olma noktasında Osmanlı Devleti çok da ön planda olmamıştır. Ancak Osmanlı Devleti, saray içi ve saray dışı meslek gruplarına (Süslü, 1976:237; Ünver, 1968; Eyice, 1964:25-27; Atasoy, 1969-1970:193) yani el işçiliği ile çalışan, san’at sahibi, sanatında becerikli ve muktedir olan sanatkar anlamındaki “ehl-i hırfet”lere (Sâmi, 1978:544; Naci, 1978:348; Pakalın, 1971:509) önem ve değer vermiştir. Fatih zamanında sarayda Enderun çatısı altında kurulan ve

devletten maaş alan “ehl-i hiref-i hâssa”lar (Kal’a, 1988:3-8), meslek sınıflarına göre ahi teşkilatında da görülen askeri örgütlenmeyi anımsatan eğitim bölükleri halinde örgütlenmişlerdi (Kırımtayf, 1996:9-14). II Bayezid’in sistemleştirdiği yapı, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde yapılan seferler sonrası Arnavutluk, Bosna, Moldavya, Macaristan, İran ve Gürcistan’dan getirilen meslek sahipleri cemâat-i Rûm ve cemâat-i Acem olarak adlandırılan iki grup ile zenginleştirilmiş dolayısıyla genişletilmiştir (Kırımtayf, 1996:26-29).

Saray dışı esnaf yapılanması da âsitâne’de olduğu gibi esnaf bölüklerinin kendi üyeleri arasında pir’e bağlı baba/şeyh önderliğinde teşkilatlanan, Türk tipi fütüvvet geleneğine göre şekillenen ahi hareketinin bir devamı niteliğindedir (Çağatay, 1997: 8; Bayram, 1991: 129-135). Osmanlı ülkesinin bütün şehirlerinde ahi geleneklerine sıkı sıkı bağlı olarak yaygınlaşan esnaf teşkilatı, Âsitâne’nin Fatih Sultan Mehmed’e kadarki desteğiyle de etkinliğini arttırdığı kanaati ön plana çıkmaktadır. Ancak fütüvvetin ikinci kırılma dönemi olarak ifade edebileceğimiz ve Ahi Evren öncülüğünde teşkilatlanan ahilik, Fatih Sultan Mehmed dönemiyle birlikte yeni bir kırılma sürecini yaşamıştır. Ahilikteki bu kırılmada en dikkat çekici yönün, devletin merkezîyetçi politika anlayışıyla (Ergenç, 1980:107; Akşin 1977:31-46) çok yakından alakalı olmasıdır.

Fatih Sultan Mehmed’in yönetim algısı, II. Murad devri kırılma dönemi için neden olan siyasî olaylarının etkisinde şekillenmiştir. Devlet sisteminin gücünü zayıflatan yerel beylerin ve bürokratların güçlerinin kırılması, konar-göçer Türkmenlerin devlet düzenine dahil edilmesi girişimleriyle başlayan siyasî ve sosyal alanlardaki merkezîleşme isteği, kısa zamanda iktisadî ve askerî alanlarda da görülmüştür. Yetkileri kademeli bir şekilde Divân üyeleri, veziriazam ve padişahın şahsında toplayarak merkezden idare edilen devlet anlayışı şekillenmeye başlamıştır. Bu çerçevede ahi tekkelerine, zaviye şeyhlerine, babalarına, Rum abdallarına ve dervişlerine özellikle yeni fethedilen bölgelerde verilen ve sonradan vakıflaştırılan gelir getirici araziler, mirî arazi haline getirilerek ellerinden alındıktan sonra tımar kapsamında askerî sınıfa tahsis edilmiştir (İnalçık, 2009:121-122). Böylelikle devletin kırılma dönemi azalırken siyasî ve askerî alanlarda sûfilerden alınan destek sonlandırılmış (Ocak, 2011a:86-87), sûfiyyenin, tekkelerin ve zaviyelerin güç kaybederek nüfuzunun kırıldığı bir süreç başlamıştır (Ocak, 2011b:46).

Merkezleşen Devlet, Bizans’ın fethi sonrasında ahi teşkilatında görülen: **a-** ilk dönem ahiliğin tasavvuf cephesinde var olan kıvılcıma ulaştıracak ülkü anlayışındaki zayıflama **b-** Bizans esnaf kültürünün etkileri **c-** tarikatlardaki bölünmeler ve post yarışına girilmesi **d-** devşirme usulünün etkileri **e-** ilk dönemlerdeki bağımsız karakteriyle Osmanlıyı âsitâne yapan kuvvetin yitirilmesi **f-** Avrupa’nın etkisiyle şekillenme gösteren sosyal, iktisadî ve siyasî gelişmeler gibi sebeplerden dolayı ahi teşkilatını âsitâne kimliğiyle kendi bünyesine alarak devlet sistemlerinden birisi haline dönüştürdüğü izlenimi ön plana çıkmaktadır. Bu kanaatte, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren ahi teşkilâtının şeyhlerinden (Saydam, 2015: 239) olan Osmanlı padişahları için halk üzerinde oluşturulan büyük birer âlim ve velî kimliği ile “Evliya Sultanlar” algısı (Ulutaş, 2014:55) etkili olmuştur. Bu algı sayesinde Osmanlı, Âsitâne’nin tasavvufî kimliğini ortaya koymuştur. Artık Âsitâne, geleneksel Bizans esnaf loncaları yerine (Mantran, 1990:328-329), ahiliği kendi denetim ve gözetiminde Türk tipi esnafı ihtisab/lonca sistemine göre yeniden düzenlemiştir. Düzenleme esnasında

Osmanlı, Nizamülmülk'ün kaleme aldığı Siyasetname'de esasları ortaya konulmaya çalışılan muhtesipliği (Nizamülmülk, 2012:62) kendi dönemine göre uyarlamaya çalışmıştır. Âsitâne olan Osmanlı, bu çerçevede taşrada kazalara kadar kadı ve muhtesip tayinlerini yapmıştır (Kazıcı, 1987).

Esnaflıkla ilgili düzenlemeler, genel kanunnâmeler ve ihtisab kanunnâmeleri ile yapılmıştır (Barkan, 1942a:326-340; Barkan, 1942b:15-40; Barkan, 1942c:168-177; Kal'a, 1995:425; Akgündüz, 1993:299-300; TSE, 2013). Esnaflık ile ilgili kanun koyucu, nizam ve intizamı belirleyici konumunda olan Âsitâne, devletin bir kurumu haline gelen bu sitemin esnaf şeyhi, nakîb, kethüda, yiğitbaşı ve muhtesib/ ihtisab ağası/ ihtisab emini gibi görevlilerini "berat-ı şerif" ile atamaya başlamıştır (BOA, İE.ML 69-6455; BOA, AE.SAMD.II 13-1361; BOA, AE.SAMD.II 13-1472; BOA, İE.SM 29-3036; BOA, İE.ML 115-10911; BOA, İE.ML 115-10942; Ergin, 1995:317; Özdemir, 2002:17; Erdoğan, 2000:131-133; Binbir, 2012:97). Örneğin, Konya'da bakkalân, kalaycıyân, berberân, kürkciyân, bezirciyân vesair esnaf-ı parakende şeyhi Şeyh Abdullah ibni el-Hâc Mehmed yerine 6 Safer 1213/20 Temmuz 1798 tarihinde verilen rû'ûs-ı hümayun mucebince Mustafa Halife atanmıştır (Konya ŞS, vr. 39/1). Tokat şer'iyye sicilinde 18 Cemaziye'l-evvel 1229/ 8 Mayıs 1814 tarihli belgede ise kalp boya isti'mal eyleyen esnaf dükkanları Tokad boyahanesi emini, kethüdâ ve ihtiyar ustaları marifetiyle kapatılmaz ise azl olunup yerlerine muhtar-ı esnafdan tayin ve istihdam olunması istenmektedir (Tokat ŞS, vr. 15-16). Manastır şer'iyye sicilinde ise Yahya muhtesib olarak tayin edilmiştir. Yine manastır sicilinde muhtesib olarak Ali Dede, Bâli, el-Hâc Ramazan ve Medmed ve Hasan Çelebinin isimleri geçmektedir. Manasır'ın bazarbaşı ise Mehmed tayin edilmiştir (Manastır ŞS, vr. 15-20-37-45-51). Nisan 1732 tarihli belgede Çankırı esnafı üzerine bakkalbaşı olarak Ali Ağa, kasabbaşı olarak el-Hâc Hasan, altı bölük yoldaşları üzerine zabıta ve kethüdâyeri olarak ahi Mehmed tayin edilmiştir (Çankırı ŞS, vr. 20-27-51). Amasya'da kethüdâ-yı şehr olarak Osman Ağa ibni Mahmud çelebi, kethüdâyeri olarak Mehmed Ağa tayin edilmiştir (Amasya ŞS, vr. 5-12-36).

Ahibaba, yapı içinde sembolik anlamda varlığını devam ettirmiştir. Esnaflık ile ilgili ortaya çıkan kırılma veya değişim, aslında Osmanlı Devletinin iktisadî faaliyetlerinde izlediği üç ilkedden birisini oluşturan gelenekçilik ilkesi ile de uyumludur. Zira devletin merkezine insanı aldığı temel felsefesinde değişmezlik prensibiyle değil, zamanın gereklerine göre insanın dolayısıyla da devletin ihtiyaçlarına göre değişebilen bir anlayışta uyguladığını bize göstermektedir. Bu yönüyle İslam'ın bütünlüğü içinde karşımıza çıkan gelenek anlayışına da uygunluk göstermektedir. Âsitâne'de, böylelikle fetâ ile başlayan ahi ile devam eden esnaf teşkilatının kontrol görevi muhtesip'e geçmiştir (BOA, C.İKTS 1689-34; Manastır ŞS, vr. 15).

Yeni dönem ile birlikte esnaf, kadim geleneklerine göre âsitânenin gözetiminde kendi meslek gruplarında bir araya gelerek mesleklerinin sürdürülebilir özelliğini koruması için kaza sınırları içinde (Kal'a, 1995:426) teşkilatlanmalarını devam ettirmiştir. İstanbul'da Galata, Üsküdar ve Eyüp gibi büyükçe yerleşim merkezlerinde müstakil birer muhtesiplik bulunmaktaydı (BOA, İE.MİT 52-1). Özellikle İstanbul'da esnaf kendi meslekleriyle ilgili çeşitli fonksiyonların icra edildiği "lonca" da denilen ve teşkilatlanma faaliyetlerini yürüttükleri ihtisab ağası/ihtisab emininin mekanı olduğu düşünülen özel yerlerde bir araya gelmişlerdir (Kal'a, 2003:211). Mal veya hizmet

üreten esnaf, o mal ve hizmet üretimini teşkilata üye sayısı ile sınırlandırarak dışı kapalı bir yapı oluşturmuştur. Âsitâne, 1600-1800 tarihleri arasında etkili olan iktisadî dünya görüşünün temel ilkeleri; iaşecilik (provizyonizm), gelenekçilik ve fiskalizm (Genç, 2000) çerçevesinde ham madde temini, ham maddenin mâmul hale getirilme teknikleri, üretim kalitesi ve mâmulün satış fiyatının tespiti aşamalarında belirleyici roller üstlenmiştir (Kal'a, 1995:425). Zamanla lonca, teşkilatlanmış esnaf gruplarını da ifade eden bir anlam kazanmıştır (Ülgener, 2006:33-35). II. Bayezid Kanunnamesi'nde İstanbul'daki tabakçı esnafı hakkındaki loncaya yönelik atıf bu açıdan dikkate değer konumdur (Bayram, 2012:85).

16. yüzyılın sonlarına doğru esnafa "kefalet" ve "ruhsat" sistemlerine dayalı tekel hakkı tanınmıştır. Esnaf, kendi bölgesi için geçerli olmak üzere hammadde temin ve tevzi aşamasından üretim ve satış aşamasına kadar bu hakkı kullanmıştır (Kal'a, 1998:105-130). 17. yüzyılın ortalarından itibaren ise esnafın tekel doğuran hakları sistematik bir şekilde genişletilerek inhisar ve imtiyaz esasına dayalı gedik hakkına dönüştürülmüştür (Ergin, 1995:513-531; Akgündüz, 1996:541; Mortan ve Küçükerman, 2011:82-83). Ancak Âsitâne, iaşe ilkesi doğrultusunda esnaf teşkilatının üretimin yapıldığı yeri merkez kabul ederek yakından uzağa bir işleyişte toplumunun ihtiyaçlarını karşılama görevini yerine getirmesini takip etmiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra başlayan iktisadî gelişmeler, "ihtisab/lonca" teşkilatında yer alan esnaf birliklerine tanınan tekel haklarının esnaf grupları veya onların yönetici/deneticilerin görev tanımlarının dışına çıkarak Âsitâne'nin temel ilkeleri dışında kullanmaya başlamaları gibi sebeplerden dolayı çözüme sürecinin hızlanmasını da beraberinde getirmiştir (İnalçık, 2003:152). Ahi geleneğinde yetişen ve Âsitâne'nin gözetim ve denetiminde olan esnafın gramaj, içerik ve kalitesine göre mutlak kâr haddi gözetilerek belirlenen narhı uygulamaları, imalat ve alım-satım, dükkan adedi ve satış yeri nizamına uymamaları gibi sebepler bu sürece etki eden diğer sebepler arasında yer almıştır (Kal'a, 1998:22-37),

Sanayi devrimi sonrasında Avrupa'da ortaya çıkan Merkantilizm'den Kapitalizm'e geçiş süreci (Pamuk, 2014:83-84) çözümlenin gözle görülür hale gelmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Özellikle, seri üretim ile daha fazla hammaddeye ihtiyaç duyan Avrupa'nın Osmanlı hammaddesine olan iştahı giderek artmıştır. Ancak Osmanlı'nın yaşadığı toprak kayıpları, hammadde temin noktalarını daraltmıştır. Devlet, hammadde temini açısından ülke içi ihtiyacına cevap vermekte zorluk yaşamaya başlamıştır. Üstelik Rusya ile 1783 tarihinde imzalanan Ticaret Antlaşması (Fidan ve Ulusoy, 2019:19-40) sonrasında ortaya çıkan siyasî ve iktisadî gelişmeler (Kasaba, 1993:50-51; Kütükoğlu, 1974:109) Osmanlı Devletinin zorlanmasına neden olmuş, çözüme sürecine domino etkisi yapmıştır. Bu bağlamda iç piyasada ikame mal üreten esnafın ayrıcalıklarına rağmen hammaddeye ulaşma imkanlarındaki yetersizlik mamul fiyatlarına yansımaya neden olmuştur (Kal'a, 1995:429; Fidan, 2017:154-179).

19. yüzyılın başlarından itibaren 1783 ticaret antlaşmasının sonuçları çerçevesinde yaşanan siyasî ve askerî gelişmeler (Fidan, 2006:65-122) Osmanlı Devletinin iktisadî yapısına etki etmeye başlamıştır (Zürcher, 2012:102). Esnaf loncaları etkin bir şekilde çalışmaya devam etmişse de imalat, İstanbul'unda ve Anadolu'da farklı yapılarla gerçekleştirmeye başlamıştır. Her ne kadar devletin iktisadî yapısında siyasî ve askerî gelişmelerin etkileri esnaf teşkilâtında da görülmüş olsa da

diğer taraftan bu dönemde esnaf teşkilâtında hammadde temininden ürünlerin pazarlanma ve satış süreçlerinde hassas bir kural ve kontrol mekanizması devam ettirilmeye çalışılmıştır (Sahillioğlu, 1967:37; Aydüz, 1994:71). Esnafın paylaşma, dayanışma ve işbirliği içinde çalışabilmesine yönelik Âsitâne tarafından nizamlar ortaya konulmuştur. Esnaf teşkilatı, çırak, kalfa, usta, yiğitbaşı, ustabaşı, esnaf kethüdası ve esnaf şeyhi yapısında belirli bir hiyerarşi içinde örgütlenmesine devam etmiştir (Ergin, 1995:560-574; Ergenç, 1981:107; Kal'a, 1998:114; Pamuk, 2006:757). Ailesi araştırılan ve kefil olan esnaf ve sanatkâr adayları diğer bir deyişle ahi, bir taraftan iş yerinde yamak, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisi içinde mesleğin inceliklerini öğrenirken, diğer taraftan akşamları meslekî sohbetlerin de yapıldığı ahlâkî ve dinî bir eğitime katılmıştır (Gülerman ve Taştekil, 1993:5).

Siyasî ve askerî gelişmeler bağlamında ortaya çıkan iktisadî etkileri kontrol altına almak isteyen Âsitâne, 1826 tarihinde çıkarılan İhtisap Ağalığı Nizamnâmesi ile İhtisab Nezaretini kurmuştur (Kazıcı, 1998:143). Osmanlının reform dönemi olarak adlandırılan Tanzimat döneminde bu kurum ile Âsitâne, kapitalist sistemle bütünleşmesi gerçekleşen ekonomik yapı içindeki esnaf teşkilatını Avrupa'daki teknik gelişmelere göre canlandırılmak istenmiştir. 19. yüzyılın ilk çeyreği sonrasında Âsitâne, imalathane ve fabrikalara destek vermeye başlamıştır. Ancak üretim ve ticaretin denetimi gibi pek çok konuda istenilen hareketlenmenin gerçekleşmemesi üzerine 1837 tarihinden itibaren II. Mahmud döneminde yürütme işlemini gerçekleştirmek üzere kurulan Dâr-ı Şûrây-ı Bâb-ı Ali ve ona bağlı nezaretler kapsamında bu nezaretin ve muhtesibin görev ve yetkileri birer birer elinden alınmıştır. III. Selim döneminde başlayan esnaf birliklerine tanınan gıda maddeleri dışındaki tekellerin kaldırılması işlemi, II. Mahmut döneminde gıda maddelerine yönelik hammadde ve ürün temini tekellerinin kaldırılmasına hız verilmiştir (Kal'a, 1995:429). 1855 tarihinde içi boşaltılan İhtisab Nezareti lağv edilerek yerine istenilen canlanmayı sağlayamayan ve bir yıl sonra kapatılacak olan Şehremaneti kurulmuştur (Abay, 2002:358; Eryılmaz, 2005:393). Osmanlı esnaf sisteminde 1860 tarihine kadar devam eden tekel uygulaması, 1860 tarihli nizamname ile inhisar mahiyetindeki menkule ait olanları kaldırılmıştır (Pakalın, 1993:657). Gayrimenkule ait olanları ise 16 Şubat 1913 tarihli kanun ile kaldırılmıştır (Düstur, 1913:118).

4.1. Âsitânenin 19. Yüzyıl İçinde Esnaf Teşkilatı İçin Yeni Arayışları

İngiltere merkezli başlayan ve kısa sürede Avrupa'da olumlu etkileri görülen Sanayi Devriminin Osmanlıya olan olumsuz etkilerinin farkında olan Âsitâne, bu olumsuzlukları azaltmak ve Batı'ya ayak uydurabilmek için ülkenin üretime yönelik sahip olunan imkanlarını kullanarak toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik 18. yüzyılın sonlarından itibaren pek çok sanayileşme girişiminde bulunmuştur. Bu çerçevede İngiltere'deki Manchester, Leeds, Birmingham ve Sheffield gibi sanayi şehirleri kurmaya yönelik olarak İstanbul'un Marmara denizine sahili olan Avrupa yakasının geniş bir alanı kullanılmak istenmiştir (Clark, 1974: 67-68). III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde özellikle devletin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla açılan Beykoz Kağıt Fabrikası (1804), Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası (1812), Paşabahçe Tekel İspirto Fabrikası (1822), Eyüp İplik Fabrikası (1827) ve İslimye Çuha Fabrikası (1830) sanayileşme girişimlerinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Güran, 1992:235-236; Bozdemir, 2011; Engin, 2011:19). Ancak Âsitânenin bu ilk girişimleri

öncelikli olarak taşıdığı dışında (Erdem, 2006: 18) kaynak temini noktasındaki imkansızlıkları ile pazarlama ve dağıtım sıkıntısı nedeniyle devam ettirilememiştir. Diğer taraftan Âsîtanenin oluşturmaya çalıştığı politikalar, sadece devlet teşebbüsü ile sınırlı kalmış, esnaf gereken desteği vermemiştir. Devlet yatırımlarının yanında özel teşebbüsün gümrük ve gelir vergileri ile vergi konusundaki ayrıcalıklarına rağmen kısmi desteği ile ortaya çıkan üretim kapasitesi bilgi ve deneyim yetersizliği, kötü işletmecilik anlayışı ve Avrupa malları ile rekabet edememe gibi sebeplerden ötürü kapanmak zorunda kalmıştır (Martal, 1999:281). Ayrıca bu dönemde pek çok fabrika kurma çabası da loncaların direnişiyle karşılaşmıştı (Pamuk, 1983:95). Bütün bunlara rağmen Âsîtanenin sanayileşme hamleleri kapsamında 1773 tarihinde ülkeye getirdiği iplik burma makineleri, el dokuma tezgahları ile dokumacılık yapan esnaf için baskı oluşturmuştur (Küçükerman, 1987:27).

Tanzimat sonrasında Âsîtâne, bütçe gelirlerinin 1/8'ini ayırdığı büyük ölçekli tekstil ve hazır giyim, çini ve seramik, deri ve kundura, kimya ve yağ, makine ve metal, elektrik üretimi, savunma sanayii alanlarında fabrika ve imalathane şeklinde 160 civarında fabrikalar kurmuştur. Bu yatırımlarını 1847-48 bütçesinde 1/6'ya yükselmiştir (Bozdemir, 2011: 20). Bunlara ilave olarak Âsîtâne, yerli sanayi politikaları kapsamında sanayileşmeyi geliştirmek ve korumak üzere küçük ölçekli esnaf tarzı üretime kaynak temini için şirketleşme yolunda Umur-ı Nafia Meclisi (1838), Ticaret Nezareti (1840), Ticaret Mahkemesi (1841), Karma Ticaret Mahkemesi (1848) ve Kanunname-i Ticaret (1850) gibi önemli hukuki düzenlemeler yapmıştır (Toprak,1995:79).

Osmanlı Devletinde, İslam hukukuna göre sermayeyi esas alan emvâl (mal), a'mâl (emek) ve itibar olmak üzere üç tür akit şirketi uygulaması vardı. Bunlar kendi aralarında mufâvada, inan, mudarebe, muzâra'a ve musâkât şirketi olarak alt dallara ayrılmaktaydı (Gedikli, 1999:433-434). 1849 tarihinden 1910 tarihine kadar 31 adet maden, kamu hizmetleri ve sanayi, 28 adet ulaştırma, 17 adet bankacılık ve sigortacılık, 12 adet ticaret alanında faaliyet gösteren 95 şirket kurulmuştur (Kazgan vd.,1999:239-251). II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında Osmanlının değişik memleketlerinde Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim şirketi (BOA, ŞD, 1256/6/7; BOA, BEO, 4648/348578; BOA, BEO, 4371/327776) gibi 236 adet şirket kurulmuştur.

Ülke genelinde esnafların birleştirilerek şirketleşmelerini sağlayarak sanayileşmeye katılımını teşvik için 1864 tarihinde faaliyete başlayan ve 1873 tarihinde kapatılan İslah-ı Sanayi Komisyonunu kurulmuştur (BOA, İ.MVL, 578/25966/3; Osman Nuri, 1927:717-768; Önsoy, 1984:5-12: Giz, 1968:19-16). Bu kapsamda Simkeşler Şirketi (1866), Debbağlar Şirketi (1866), Saraçlar Şirketi (1867), Kumaşçılar Şirketi (1868), Dökümcüler Şirketi (1868), Demirciler Şirketi (1868) olmak üzere 6 tane esnaf grubuna yönelik şirketler kurulmuştur (Önsoy, 1988: 102-112).

Osmanlı Devletinin Âsîtâne olarak esnaf teşkilatını sanayileşmeye teşvik ederken diğer taraftan ise geleneksel meslek öğrenimi konularına yönelik girişimlerini de hızlandırmıştır. Tanzimat Döneminde eğitim kurumlarında branşlaşma başlamış ve okullar Sıbyan, Rüştiye, İdadi, Sultaniye ve Darülfünun adı ile derecelendirilmiştir (Ergin, 1939a:355). Osmanlı Devletinde sivil eğitim kurumları Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan teknolojik gelişim ve makineleşme ile sanayi kuruluşlarının geleneksel eğitim ile karşılanamayan vasıflı işçi ihtiyacını ortaya çıkarmıştı. Bu ihtiyacın karşılanması için

Sanayi Devrimini takiben değişik tarihlerde başta İstanbul olmak üzere ülkenin diğer bölgelerinde erkek ve kız öğrencileri vasıflı meslek sahibi yapmaya yönelik ayrı ayrı Sanayi Mektepleri kurulmaya başlanmıştır. Askeri alandaki ihtiyaçları karşılamak için açılan ilk meslekî ve teknik eğitim kurumu 1734 tarihinde açılan Hendesehane olmuştur (Başar, 2004:37). Bu okulu Mühendishane-i Bahri-i Hümayun (1773) ve Mühendishane-i Berri-i Hümayun (1796) okulları izlemiştir.

Tanzimat ilanı sonrasında meslek okullarının açılmasına devam edilmiştir. İlk teşebbüs 1847 tarihinde kurulan Ziraat Talimhanesi olmuştur (Topdemir, 2001:165). Bu okulu 1848 tarihinde İdadi Sanayi Mektebi ismiyle de anılan Zeytinburnu Sanayi Mektebi, 1860 tarihinde Mithat Paşanın Tuna Valiliği sırasında Niş'te açılan İslahhane ve 1864 tarihinde Sofya ve Rusçuk İslahhaneleri takip etmiştir (Koçer, 1991:68). İlk olarak Balkan şehirlerinde açıldıktan sonra ülke geneline yayılan İslahhanelere kimsesiz, bakıma muhtaç çocukların alınmış; bu çocuklara toplumun ihtiyaçlarına göre terzilik, dokumacılık, dericilik, demircilik ve matbaacılık gibi mesleki eğitim ve ekonomi eğitimi verilmiştir (BOA, İ. ŞD., 1/45/4; BOA, İ. ŞD., 1/45/1; Kazgan vd., 1999: 246; Önsoy, 1988: 115- 17). Bu sayede Âsîtâne, sanayileşme çabaları esnasında ihtiyaç duyulan alanlarda Telgraf Memur Mülâzımı Mektebi (1860), Kız İslahhanesi (1867–1872), Sanayi Mektebi (1868), Kız Sanayi Mektebi (1869), Orman Mektebi (1870), Maadin Mektebi (1874), Fenn-i Resim Ve Mimari Mektebi (1876), Sanayi-i Nefise Mektebi (1882), Hendese-i Mülkiye Mektebi (1884), Hamidiye Ticaret Mektebi Âlisi (1883), Kız Sanayi Mektebi (1885), Nümüne Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi (1887), Ameli Ziraat Mektebi (1887), Mülkiye Baytar Mektebi (1889), Aşı Memurları Mektebi (1892), Çıraklık Mektebi (1894), İpekböcekçiliği Mektebi (1910), Kondüktör Mektebi (1911), Kadastro Memurları Mektebi (1911), Şimendifercilik Mektebi (1914) mesleki ve teknik okullarını açarak insan gücü yetiştirilmesini sağlamaya çalışmıştır (Ergin, 1939a:519-573; Ergin, 1939b:840-967; Ergin, 1939c:1259-1280; Halis, 2005:84-85; Akyüz, 2014:151-207; Koçer, 1991:159-161; Ergün, 1996:254-292)

Fatih devrinden itibaren "ihtisab ve lonca" olarak da ifade edilen ahi esnaf teşkilatı, âsîtâne olan Osmanlı Devletinin resmi yazışmalarında "ahî baba", "ahîlik", "yiğitbaşı" gibi tabirlerde varlığını kadîm anlayışta Osmanlı Devletinin sonuna kadar devam ettirmiştir (Kazıcı, 1988:541). Ahîlik yerine teşkilatlandırılan ihtisap/lonca teşkilatı 1912 tarihinde çıkartılan bir kanun ile kaldırılmıştır. Yerine ise esnaf odaları kurulmuştur (Ekinci 1989:56).

Sonuç

İslam Peygamberinden öğrendikleri sevgi ve paylaşma anlayışının esas olduğu suffa eğitimi ve öğretimi almış fetâ'lar, Hz. Peygamberin vefatı sonrası ortaya çıkan kanlı iktidar mücadelesinin ortasında Şam ve Bağdad bölgesindeki dinî-tasavvufî temelli dağınık haldeki topluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Fetâların daha ziyade siyasî amaçlar için organize edilerek ve mesleki öğrenimin de dahil edildiği teşkilatlı birliklere dönüştürülmeye çalışılması Halife Nasır döneminde mümkün olmuştur. İktidar mücadelesini kaybeden Ehl-i Beyt mensuplarının bir kısmının aynı dönemlerde Horasan bölgesinde Hz. Peygamber ve Hz. Ali öğretilerini anlatmak üzere bölgeye geldikleri anlaşılmaktadır. Burada önce kısmi oranda Fars daha sonra ise yoğun olarak

Bozkır kültürü etkisi altında harmanlanan sûfî yapı, toplumun içtimaî ve iktisadî yapısının İslamlaşmasında fütüvvet hareketinin temellerini atmıştır.

Bozkır kültüründeki iktisadî yapının canlılığından etkilenen ve Arap-İslam geleneğinin bir yansıması olduğu kanaati ön planda olan fütüvvet hareketinin bu bölgede ilk kırılmasını yaşayarak ahi anlayışına dönüşmesi söz konusu olmuştur. Bu dönüşümün sadece bölgedeki Fars ve Türk kültürü etkisi ile değil aynı zamanda İslam anlayışının etkisiyle de olduğu gözlemlenmiştir. Güçlü bir Gök Tengri inanışına sahip olan Türkler, bir taraftan İslam'ı kabul ederken diğer taraftan iktisadî birikimlerinin ahi anlayışına göre şekillenmesine önemli katkılar vermişlerdir. Melâmetî karakteristiğine Ahmet Yesevi ve ekolünün de bölgedeki artan etkinliği bu katkıları hızlandırmıştır. Mesleki eğitimin ön planda olduğu Yesevî anlayışı, Türk tipi Ahi yapısının güçlenmesine neden olmuştur.

Selçuklu Devletinin Mezopotamya üzerindeki hakimiyeti, bölgenin istikrarlı bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır. İstikrar, bölgenin fethine zemin hazırladığı gibi iktisadî canlılığı da beraberinde getirmiştir. Anadolu'nun fethi sonrası Orta Asya'dan gelen Türklerin Selçuklu tarafından bölgeye yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Selçuklunun temel amacı yerleşik düzene geçirmek istediği Türk aşiretlerinin toprağı yeşertilmesi ve devlet güvenliğinin sağlanmasına katkı sağlamaları olduğu anlaşılmaktadır. Toprağın yeşertilmesi için gerekli olan mesleki eğitim işi Selçuklu Devleti tarafından verilmemiş, bu görevi Horasan Erenleri üstlenmiştir. Horasan Erenleri Türk toplumuna bir taraftan İslam'ı anlatırken diğer taraftan toplumun mesleki becerisi geliştirilerek esnafılık öğretilmeye çalışılmıştır.

Moğol saldırıları sonucu Anadolu'nun istikrarsızlaştığı dönemde Ahi yapılanması, kurdukları güçlü teşkilatları ile kendi bölgelerinin savunmasına önemli katkılar vermiştir. Bu dönemde Osmanlı'ya verdikleri destek, onların Anadolu'da birliğin sağlanması ve devletleşme sürecine önemli katkılar sağlamıştır. Osmanlı hükümdarlarının Ahi teşkilatının birer üyesi olması, ahi tekkesine devam etmeleri Fatih döneminde yaşanacak kırılmanın da temellerini oluşturmuştur. Merkezî bir devlet anlayışının gelişmesi ile Fatih, Anadolu'da kontrol edilemez bir ahi teşkilatı istememiştir. Âsitâne (Büyük Tekke) olarak ahi yapısının yetkilerini merkezi yapıya aktarmıştır. Devletin güçlü olduğu dönemlerde Âsitânenin müdahaleleri esnaflığın Osmanlı ülkesinde güçlenmesini sağlamıştır.

Sanayi Devrimi ile birlikte Osmanlı Devletindeki yapısal bozulmaların hızlandığı görülmektedir. Esnafılık uygulamaları da bu bozulma sürecinde ahi anlayıştaki çözümler ile ön plana çıkmıştır. Merkantilist anlayıştan Kapitalizme geçiş süreci içerisindeki Avrupa, sanayi devriminin sonucu olarak karşımıza çıkan makineleşme ve seri üretim dönemine geçiş yapmıştır. Âsitâne gelişmeleri yakından takip etmiştir. Devletin iktisadî yapısındaki dönüşümü sağlama girişimleri, malî, siyasî ve iç muhalefet anlayışı gibi değişik nedenlerden dolayı istenilen seviyelere ulaşamamıştır. Teknolojik gelişmelerin ve bilginin ön plana çıktığı günümüz Türkiye'sinde esnafılık anlayışında yeni kırılmaların yaşandığı bir süreç yaşanmaktadır. Umut ediyoruz ki Âsitânenin yapmak istediği ancak başaramadığı dönüşüm sürecinde Türkiye başarılı olur.

KAYNAKLAR**Arşiv Belgeleri**

BOA, AE.SAMD II 13-1361.

BOA, AE.SAMD II 13-1472.

BOA, BEO 4371/327776.

BOA, BEO 4648/348578.

BOA, C.İKTS 1689-34.

BOA, İ.MVL 578/25966/3.

BOA, İ.ŞD 1/45/1.

BOA, İ.ŞD 1/45/4.

BOA, İE.MİT 52-1.

BOA, İE.ML 115-10911.

BOA, İE.ML 115-10942.

BOA, İE.ML 69-6455.

BOA, İE.SM 29-3036.

BOA, ŞD 1256/6/7.

AMASYA 5 Numaralı Şer'iyye Sicili, H. 1053-1054 / M. 1643-1645.

ÇANKIRI 9 Numaralı Şer'iyye Sicili, H. 1143-1145 / M.1730-1733.

KONYA 5 Numaralı Şer'iyye Sicili, H. 970-1250 / M. 1562-1834.

MANASTIR 8 Numaralı Şer'iyye Sicili, H.1050-1051/M.1640-1642.

TOKAT 18 Numaralı Şer'iyye Sicili, H. 1229 / M. 1813-1814.

Telif Eserler

ABAY, Ali Rıza, (2002), "Toplumsal Yapı ve Toplumsal Kurum Değişmesi (İhtisap Kurumu'nun Zabıta Teşkilatına Dönüşümü Örneği)", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 7: s.353-368.

AKDAĞ, Mustafa, (1974), **Türkiye'nin İktisâdî ve İçtimaî Tarihi**, C. I, İstanbul: Cem Yayınları.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, (1993), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri**, C. VI, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, (1996), "Gedik", **TDVİA**, C. XIII, İstanbul, s. 541-543

AKŞİN, Sina, (1977), "Osmanlı-Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme", **Toplum ve Bilim**, S. 2: s. 31-46.

AKYÜZ, Yahya, (2014), **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

ALŞAN, M. Hakan, (2006), **Horasan Erenleri**, İstanbul: Kara Kutu Yayınları.

- ALYILMAZ, Semra, (2011), **Risâle-i Mûze-dûzluk**, Ankara: Elik Yayınları.
- ANADOL, Cemal, (1991), **Türk İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ASLANAPA, Oktay, (1984), **Türk Sanatı I-II**, İstanbul: Kervan Yayınları.
- ATASOY, Nurhan, (1973), "III. Murad Şehinşahnamesi, Sünnet Düğünü Bölümü ve Philadelphia Free Library'deki İki Minyatürlü Sayfa", **Sanat Tarihi Yıllığı**, S. 5: 359-389.
- ATSIZ, Nihal, (1992), **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, İstanbul: MEB.
- AYDÜZ, Davut, (1994), **İslam İktisadında Narh ve Osmanlı Devletinde Narh Uygulaması**, İzmir: Işık Yayınları.
- BABİNGER, Franz ve KÖPRÜLÜ M. Fuat, (1996), **Anadolu'da İslâmiyet**, (Tercüme: Ragıp Hulusi, Hazırlayan: Mehmet Kanar), İstanbul: İnsan Yayınları.
- BAKTIR, Mustafa, (2009), "Suffe", **TDVİA**, C. XXXVII, İstanbul, s. 469-470.
- BARKAN Ö. Lütfi, (1942), "İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi**, Ankara, S. II: s. 279-304.
- BARKAN, Ö. Lütfi, (1942a), "Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar I", **Tarih Vesikaları**, C. I, S. 5: s. 326-340.
- BARKAN, Ö. Lütfi, (1942b), "Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar II", **Tarih Vesikaları**, C. II, S. 7: s. 15-40.
- BARKAN, Ö. Lütfi, (1942c), "Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar III", **Tarih Vesikaları**, C. II, S. 9: s. 168-177.
- Barkan, Ö. Lütfi, (1974), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeleri", **Vakıflar Dergisi**, S.2, İstanbul, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1974, s. 282-289.
- BAŞAR, Erdoğan, (2004), **Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920–1960)**, İstanbul: MEB Yayınları.
- BAYRAM, Mikail, (1991), **Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtı'nın Kuruluşu**, Konya: Damla Matbaacılık.
- BAYRAM, Mikail, (1983), "Sadruddin Konevi ile Ahi Evren Şeyh Nasıru'd-din Mahmud'un Mektuplaşması" **SÜFEF Edebiyat Dergisi**, Konya, C. II: s. 51-75.
- BAYRAM, Selahattin, (2012), "Osmanlı Devlet'inde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları", **İÜİFD**, S. 21: s. 81-112.
- BİNBİR, Gökçe, (2012), 18 Ve 19. Yüzyıllarda, İstanbul'da Üretim Ve Ticaretin Denetiminde İhtisap Kurumu'nun Yeri, Doktora Tezi, **MÜSBE**, İstanbul.

- BOZDEMİR, Mustafa, (2011), **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- CAHEN, Claude, (2012), **Osmanlılardan Önce Anadolu**, (Çeviren: Erol Üyepazarcı), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- CLARK, Edward C., (2000), "Ottoman Industrial Revolution", **International Journal of Middle East Studies**, 5, s. 65-76.
- CUNBUR, Müjgan, (1978), "Bir Fütüvvet name Nüshasının Tanıtımı", **II. Milletlerarası Türk Folklor Bildirileri**, C. IV: s. 85.
- ÇAĞATAY, Neşet, (1952), "Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi", **AÜİFD**, S. II-III: s. 61-85.
- ÇAĞATAY, Neşet, (1997), **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Ankara:TTK.
- ÇELİK, Rifat İlhan, (2014), Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Ahilik Müessesesi, Doktora Tezi, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara.
- ÇETİN, Osman (1996), "Osmanlı Devletinin Kuruluşunda Ahiler", **Osman Gâzi ve Dönemi-Sempozyum Sonuç Bildirileri**, Bursa, s. 105-115.
- DAVİDOVİCH, E.A, (1998), "The Karakhanid", Chapter 6, (Editors: M. S. Asimov and C. E. Bosworth), **History of Civilizations of Central Asia**, C. IV, Part One, UNESCO Publishing, s. 125-149.
- DEMİRCİ, Mustafa, (2011), "Selçuklu Anadolu'sun da Bir İnsaniyet Mektebi: Ahilik", **Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı**, Konya, s. 121-136.
- DEVELİOĞLU, Ferit, (2008), **Osmanlıca-Türkçe Lügat**, Ankara.
- DİYARBEKİRLİ, Nejat ve ASLANAPA, Oktay, (1977), **Türk Tarihi**, Ankara: Yaygın Yüksek Öğretim Kurumu Yayınları.
- DOĞAN, İsmail, (2010), **Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri**, Ankara: Nobel Yayınları.
- Düstur**, İkinci Tertip, C. V, S.118, 22 Rebiyülevvel 1331, 1 Mart 1913.
- EKİNCİ, Yusuf, (1989), **Ahîlik ve Meslek Eğitimi**, İstanbul: MEB.
- ENGİN, Vahdettin, (2011), **Osmanlı Ticaret ve Sanayi Albümü**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- ERDEM, Ekrem, (2006), "Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz", **Bankacılar Dergisi**, S. 56: s. 10-27.
- ERDOĞDU, İbrahim, (2000), "Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi Ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme", **OTAM**, S. 11: s. 123-145.
- ERGENÇ, Özer, (1980), "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), **Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri**, Ankara.
- ERGENÇ, Özer, (1981), "Osmanlı Şehrindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerindeki Bazı Düşünceler", **VIII TT Kongresi II**, Ankara, s. 1265-1274.

- ERGİN, O. Nuri, (1939a), **Türkiye Maarif Tarihi**, C. II, İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- ERGİN, O. Nuri, (1939b), **Türkiye Maarif Tarihi**, C III, İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- ERGİN, O. Nuri, (1939c), **Türkiye Maarif Tarihi**, C IV, İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- ERGİN, O. Nuri, (1995), **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, C.1, İBB Yayınları, İstanbul.
- ERGÜN, Mustafa, (1996), **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ankara: Ocak Yayınları.
- ERYILMAZ, Bilal, (2005), "Osmanlı Yerel Yönetiminde İstanbul Şehremaneti", **İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler-I**, İstanbul: İlike Yayıncılık.
- ESİN, Emel, (1997), **Türkistan Seyahatnamesi**, Ankara: TTK.
- EYİCE, Semavi, (1964), "Aslanhane ve Çevresinin Arkeolojisi", **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı**, S.11-12: s. 237.
- FİDAN, Murat, (2006), "Osmanlı-Rusya Ticari Rekabetinin İki Devlet Arasında Yapılan Antlaşmalara Yansıması", **İÜEF Tarih Dergisi**, S. 44: s. 65-122.
- FİDAN, Murat, (2017), "Osmanlı Döneminde Kastamonu'da Fiyat Hareketliliği (M. 1703-1776-1777-1796)", **Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VII, S. 13: s. 154-179.
- FİDAN, Murat ve ULUSOY, Tolga (2019), "Rusya'nın Sıcak Denizlere İnmesi: 1783 Osmanlı-Rus Ticaret Antlaşması ve Günümüz Ticarî Gelişmeleri", **Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya 3**, (Ed: Dr. Muhammet Mücahit Küçükyılmaz), Ankara: Berikan Yayınevi, s. 19-40.
- GEDİKLİ, Fethi, (1999), "Osmanlı Şirketleri", **Osmanlı 3**, (Editör: Güler Eren), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.433-442.
- GENÇ, Mehmet, (2000), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- GİZ, Adnan, (1968), "1868'de İstanbul Sanayicilerinin Şirketler halinde Birleştirilmesi Teşebbüsü", **İSOD**, S. 34: s. 16-19.
- GÖKALP, Ziya, (2018), **Türk Medeniyeti Tarihi**, (Hazırlayan: Ali Duymaz), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, (1976), **Dede Korkut Hikayeleri**, Ankara: KBY.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, (1949), "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", **İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XI, S. 1-4: s. 3-354.
- GROUSSET, René, (1996), **Bozkır İmparatorluğu: Attila-Cengiz Han-Timur**, (Çeviren: Reşat M. Uzmen), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- GUMİLEV, Lev Nikolayeviç, (2002), **Hunlar**, (Çeviren: Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.
- GÜLERMAN, Adnan-Taştekil, Sevda, (1993), **Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri**, Ankara: KBY.
- GÜLLÜLÜ, Sabahattin, (1992), **Ahi Birlikleri**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- GÜNAY, Ünver, (1998), "Dini Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik", **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 10: s. 69-78.
- GÜNDÜZ, İrfan, (1994), "Fütüvvet, Melamet Ve Ahilik yada Tasavvufi Düşüncede Dünya Anlayışı", **Eğitim Ve Verimlilik Sempozyum Tebliği**, Sivas, s. 39-48.
- GÜNER, Galip, (2010), "Kıpçak Türkçesindeki Meslek Adları Üzerine İçerik ve Yapı Bakımından Bir Sınıflandırma Denemesi", **Turkish Studies**, C. V, S. 3, s. 1416-1448.
- GÜRAN, Tevfik (1992), "Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları", **150. Yılında Tanzimat**, Ankara: TTK, s. 235-257.
- HALİS, İsa, (2005), **Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi**, Konya: Serhat Kitabevi.
- HAMİDULLAH, Muhammed, (1991), **İslam Peygamberi**, (Çeviren: Salih Tuğ), İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- HARMANCI, M. Esat, (2011), "Fütüvvet-Melâmet İlişkisi", **Alevilik Araştırmaları Dergisi**, Yıl 1, S. 2: s. 117-124.
- HIZLI, Mefail, (2011), "Ahiliğin Anadolu'daki Gelişim Süreci", **Ahilik**, İstanbul: Kırklareli Üniversitesi Yayınları, s.17-39.
- İNALCIK, Halil, (1999), "Ahilik, Toplum ve Devlet", **II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Kırşehir, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.189- 200.
- İNALCIK, Halil, (2003), **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, (Çeviren: Ruşen Sezer), İstanbul: YKY.
- İNALCIK, Halil, (2009), **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I**, İstanbul: İş bankası Kültür Yayınları.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (1986), **Türk Millî Kültürü**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (1987), **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- KAL'A, Ahmet, (1988), Mahmud II Döneminde Sanayinin İktisadi ve Sosyal Organizasyonu ve Bu Organizasyonda Tanzimat'a Doğru Yapı Değişimleri, Doktora Tezi, **İÜSBE**, İstanbul.
- KAL'A, Ahmet, (1990), "Fütüvvet ve Ahiliğin Doğuşu", **Türk Dünyası Araştırmaları (TDA)**, S. 65, İstanbul, Nisan 1990, s .273-282.
- KAL'A, Ahmet, (1995), "Esnaf", **TDVİA**, C. XI, İstanbul, s. 423-430.
- KAL'A, Ahmet, (1998), **İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri: İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları**, İstanbul: İBB Yayınları.
- KAL'A, Ahmet, (2003), "Lonca", **TDVİA**, C. XXVII, İstanbul, s. 211-212.
- KAL'A, Ahmet, (2012), **Debbağlıktan Dericiliğe İstanbul Merkezli Deri Sektörünün Doğuşu ve Gelişimi**, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- KANAL, Sepil, (2013), Eski Türklerde Şehircilik: Karahanlı Devleti Örneği, Yüksek Lisans Tezi, **Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Aksaray.

- KASABA, Reşat, (1993), **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya İmparatorluğu**, (Çeviren: Kudret Emiroğlu), Belge Yayınları: İstanbul.
- KAYAOĞLU, İsmet, (1981), "Halife en Nasır'ın Fütüvvete Girişi ve Bir Fütüvvet Buyrultusu", **AÜİFD**, C. XXV: s. 221-226.
- KAZGAN, Haydar-ATEŞ, Toktamış ve KORALTÜRK, Murat, (1999), **Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi I**, İstanbul: İMKB Yayını.
- KAZICI, Ziya, (1988), "Ahîlik", **TDVİA**, C. I, İstanbul 1988, s. 540-542.
- KAZICI, Ziya, (1998), "Hisbe", **TDVİA**, C. XVIII, İstanbul, s. 143-145.
- KEKLİK, Nihat, (1987), **Türk İslam Felsefesi Açısından Felsefenin İlkeleri**, İstanbul: İÜEF Yayınları.
- KIRIMTAYIF, Süleyman, (1996), XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Saray Sanatı Teşkilatı, Doktora Tezi, **İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul.
- KLYASHTORNY, S. G. ve Sultanov, T. İ., (2003), **Türk'ün Üç Bin Yılı**, (Çeviren: Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.
- KOÇER, Hasan Ali, (1991), **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773–1923)**, İstanbul: MEB Yayınları.
- KOYUNCU, Miyase, (2008), 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Esnafı (İstanbul Ve Bursa Örnekleri), Doktora Tezi, **Gazi Üniversitesi SBE**, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, (1991), "Bâciyân-ı Rûm", **TDVİA**, C. 4, İstanbul, s. 415.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, (1993), **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara: TTK.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, (2003), **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÜÇÜK, Hülya, (2003), **Kurtuluş Savaşında Bektaşiler**, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- KÜÇÜKERMEN, Önder, (1987), **Anadolu'da Geleneksel Halı ve Dokuma Sanatı İçinde Hereke Fabrikası**, İstanbul: Sümerbank Yayınları.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, (1974), **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- LEWİS, Raphaella, (1973), **Osmanlı Türkiye'sinde Gündelik Hayat**, (Çeviren: Mefkure Poroy), İstanbul: Doğan Kardeş Yayınevi.
- MANTRAN, Robert, (1990), **19. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, (Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay- Enver Özcan), İstanbul: TTK.
- MANZUR, İbn, (2005), **Lisânü'l-Arab**, c. I, Beyrut.
- MARTAL, Abdullah, (1999), "Osmanlı Sanayileşme Çabaları (XIX. Yüzyıl)", **Osmanlı**, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C. III: s. 279-285.
- MORTAN Kenan ve KÜÇÜKERMEN, Önder, (2011), **Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı**, İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- NACİ, Muallim, (1978), **Lügat-ı Nâci**, İstanbul.

- NECEF, Ekber N., (2005), **Karahanlılar**, İstanbul: Selenge Yayınları.
- NİZAMÜLMÜLK, (2012), **Siyasetname**, (Çeviren Sadık Yalsızuçanlar), İstanbul: Lacivert Yayıncılık.
- OCAK, A. Yaşar, (2011b), "Fatih, Fetih ve Osmanlı Merkezîyetçiliği", **Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak izleri: Osmanlı Dönemi**, İstanbul, s. 46.
- OCAK, A. Yaşar, (2011a), "Osmanlı İmparatorluğunda Din 14-17. Yüzyıllar", **Yeniçağlar Anadolu'sunda İslâm'ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi**, İstanbul, s. 86-87.
- OCAK, A. Yaşar, (2009), "Selçuklular", **TDVİA**, C. XXXVI, İstanbul, s. 375-377.
- OCAK, A. Yaşar, (1996), "Fütüvvet", **TDVİA**, C. XIII, İstanbul, s. 261-263.
- OCAK, A. Yaşar, (2004), **Türk Sûfliğine Bakışlar**, İstanbul.
- ÖGEL, Bahaeddin, (2000a), **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C. I, Ankara: KBY.
- ÖGEL, Bahaeddin, (2000b), **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C.II, Ankara: KBY.
- ÖGEL, Bahaeddin, (2001), **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- ÖGER Adem ve KÂŞGARİ, Nuriman Abdureşit, (2016). "Uygurlarda Risalecilik Geleneği ve Rengrizlik Risalesi". **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, S. 41: s. 151-183.
- ÖGER, Adem, (2019), "Uygur Türklerinde Fütüvvet Kültürü, Fütüvvet-Nâmeler ve Ahilik Teşkilatına Etkileri", **Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi**, S.13: s. 1-11.
- ÖGER, Adem ve TEK Recep, (2016), "Uygurlarda Hikmet Söyleme Geleneği ve Çağatayca İki Yazmada Bulunan Hikmetler". **Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi**, S. 8: s. 10-49.
- ÖNGÖREN, Reşat, (2009), "Sûfî", **TDVİA**, C. XXXVII, İstanbul, s. 471-472.
- ÖNGÖREN, Reşat, (2011). "Tarikat", **TDVİA**, C. XXXX, s. 95-105.
- ÖNSOY, Rifat, (1984), "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası", **HÜEFD**, C. II, S. 2: s. 5-12.
- ÖNSOY, Rifat, (1988), **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası**, Ankara: İş Bankası Yayınları.
- ÖZDEMİR, Rifat, (2002), **Antakya Esnaf Teşkilâtı**, Antakya: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, (2009), "Selçuklular", **TDVİA**, C. XXXVI: s. 371-375.
- ÖZTÜRK Yaşar Nuri, (1988), **Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar**, İstanbul: Sidre Yayınları.
- PAKALIN, M. Z., (1993), **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, İstanbul: MEB.
- PAMUK, Bilgehan, (2006), "XVI. ve XVII. Asırlarda Erzurum'da Ahilik ve Esnaf Teşkilatı", **I. Ahilik Araştırma Sempozyumu (12-13 Ekim 2004)**, Kırşehir, s. 751-773.

- PAMUK, Şevket, (2014), **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, İş Bankası Yayınları: İstanbul.
- PAMUK, Şevket, (1983), "Osmanlı Zanaatlerinin Yıkılışı: Pamuklu Tekstil Örneği, 1820-1913", **Toplum ve Bilim**, S. 23, İstanbul, s.75-99.
- RASONY, Laszlo, (1988), **Tarihte Türklük**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, (1967), "Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 1, s. 36-56.
- SÂMİ, Şemseddin, (1978), **Kamus-ı Türki**, İstanbul.
- SARIKAYA, Saffet, (1999), "Osmanlı Devletinin İlk Asırlarında Toplumun Dini Yapısına Ahilik Açısından Bir Bakış Denemesi", **SDÜİFD**, S. 6: s. 49-67.
- SAYDAM, Abdullah, (2015), **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, İstanbul: Kitapevi.
- SÜMER, Faruk, (2009), "Selçuklular", **TDVİA**, C. XXXVI, İstanbul, s. 365-371.
- SÜSLÜ, Özden, (1976), "Topkapı Sarayı ve Türk İslam Eserleri Müzelerinde Bulunan 16. yüzyıla Ait Osmanlı Minyatürlerinde Kumaş Desenleri", **Sanat Tarihi Yıllığı**, VI: s. 215-278.
- ŞEKER, Cengiz ve ÇAKIR, Baki, (2013), "Fütüvvet Teşkilatı, Melametiye Hareketi, Ahilik ve İktisadi Hayat", **Hece Dergisi**, Yıl 17, S. 198-200: s. 201-213.
- ŞEN, Serkan, (2007), Orhon, Uygur Ve Karahanlı Metinlerindeki Meslekler Bağlamında Eski Türk Kültürü, Doktora Tezi, **OMÜSBE**, Samsun.
- TABAKOĞLU, Ahmet, (1986), "Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Ahilik", **Türk Kültürü ve Ahilik**, XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul.
- TAESCHNER, Franz (1954), "İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 15, S. 1-5: s. 3-32.
- TANER, Ergin, (2009), **Osmanlı Esnafı Ticarî ve Sosyal Hayat**, Ankara: Halkbank Yayınları.
- TAŞAĞIL, Ahmet, (2004), **Göktürkler III**, Ankara: TTK.
- TOGAN, A. Zeki Velidî, (1981), **Umumî Türk Tarihine Giriş**, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TOLSTOV, Segej P., (1962), **Po Drevnim Del'tam Oksa i Jaksarta**, Moskova.
- TOPDEMİR, Hüseyin Gazi, (2001), **Türk Düşünce Tarihi**, Ankara: AKM Yayınları.
- TOPRAK, Zafer, (1995), **Milli İktisat- Milli Burjuvazi (1908-1918)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TSE, (2013), **Kanunname-i İhtisab-ı Bursa**, Ankara: TSE Yayınları.
- TUĞ, Kadir (2004). Doğu Turkistan'da Hocalar Donemi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, **Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.
- TURAN, Şerafettin, (1990), **Türk Kültür Tarihi**, Ankara: Bilgi Yayınevi.

TURAN, Osman, (1994), **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi I-II**, Boğaziçi Yayınları: İstanbul.

Türk Dil Kurumu, (2005), **Türkçe Sözlük**, Ankara.

ULUDAĞ, Süleyman, (1996), "Fütüvvet", **TDVİA**, C. XIII, İstanbul, s. 259-261.

ULUTAŞ, Özyurt Selcen, (2014), XIV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Alevî-Bektaşî Toplulukların Oluşumu ve Merkezi Yönetim İle İlişkileri, Doktora Tezi, **Ege Üniversitesi SBE**, İzmir.

URFALI MATEOS, (1987), **Urfalı Mateos Vekayinamesi ve Papaz Grigor'un Zeyli**, (Çeviren: Hrant D. Anreasyan), Ankara: TTK.

ÜLGENER, Sabri F., (2006), **İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası**, İstanbul: Derin Yayınları.

ÜNVER, Ahmet Süheyl, (1968), **Fatih Devri Saray Nakışhanesi ve Baba Nakkaş**, İstanbul: İÜ Yayını.

YASİN, Yusufcan, (2014), "8-13. Yüzyıllarda Uygurlarda Eğitim", **Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi**, S. 4: s. 151-159.

YILMAZ, H. Kamil, (2001), "Tasavvufî Açından Ashâb-ı Suffa", **Tasavvuf İlimi ve Akademik Araştırma Dergisi**, S. 7: s. 9-31.

ZÜRCHER, Erik Jan, (2012), **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çeviren: Yasemin Saner), İstanbul: İletişim Yayınları.